

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti

DIPLOMSKI RAD

Miroslav Šutej – nepoznati i rijetko izlagani radovi iz privatnih i javnih zbirki

Student: Dario Grubić
Mentor: dr. sc. Frano Dulibić

Zagreb, prosinac 2014.

Sadržaj:

1. Uvod	2
2. Kontekst umjetničkog djelovanja	4
2.1. Nove tendencije	4
2.2. Crno-bijelo	5
2.3. Op art	6
2.4. Boja	9
2.5. Slike - objekti	10
3. Šutej - Vasarely - Soto	13
4. Nepoznati i rijetko izlagani Šutejevi radovi iz privatnih i javnih zbirki	17
4.1. Miroslav Šutej: "Kaos"	17
4.2. Miroslav Šutej: "Aura u okviru"	20
4.3. Miroslav Šutej: "Mladenka iz Markuševca"	23
4.4. Miroslav Šutej: "Cvijet"	25
4.5. Miroslav Šutej: "Oko"	27
4.6. Miroslav Šutej: "Žuto-smeđi objekt"	28
4.7. Miroslav Šutej: "Slika s izložbe"	30
4.8. Miroslav Šutej: "Bum-bum/68"	32
4.9. Miroslav Šutej: "Bez naziva"	33
4.10. Miroslav Šutej: "Lom svjetlosti slikan 180 sati"	35
4.11. Miroslav Šutej: "Bez naziva"-serija Ultra AB	36
4.12. Miroslav Šutej: "Crtež s crnom kockom"	38
4.13. Miroslav Šutej: "Slika s izložbe"	40
4.14. Miroslav Šutej: "Mobilni crtež"	41
4.15. Miroslav Šutej: "KT29-IV"	43
4.16. Miroslav Šutej: bez naziva/ serija "KT"	45
5. Komunikacija između djela i gledatelja	48
6. Zaključak	49
7. Biografija	54
8. Popis analiziranih radova:	55
9. Literatura:	56

1. Uvod

„Sve je igra, igra je sve.“

Miroslav Šutej, 1993.

Analizom odabranih radova koji se nalaze u privatnim zbirkama te u fondusu Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu, želim prikazati izuzetno maštoviti svijet Miroslava Šuteja kroz djela koja su vrlo rijetko ili nikada predstavljena širokoj publici. Pisanje ovog rada poklopilo se s realizacijom retrospektivne izložbe Miroslava Šuteja u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu. Ta izložba Miroslava Šuteja s više od četiristo radova, najveća i najopsežnija umjetnikova retrospektiva, u kronološko-tematskom slijedu nastojala je obuhvatiti sve faze njegova stvaralaštva. Do tada je Šutej bio prezentiran na manjim izložbama, u pojedinim segmentima, ali nikad u svojoj cjelovitosti.

Tko je zapravo Miroslav Šutej? Umjetnik paradoksa ili nestašni homoludens¹? Homoludens zbog razigranosti svojih crteža, grafika, kolaža, slika-objekata. Šutej je sam rekao: „Sve je igra, igra je sve. Kasnih 60-ih to je bila misao vodilja nekih kritičara.“² Prepoznatljiv po svojoj „estetskoj senzaciji“ djelovao je i stvarao više od četrdeset godina i iza sebe ostavio ogroman broj radova. Šutej je bio izuzetno predan umjetničkom stvaranju. Crtao je svakodnevno. Široj publici Šutej je poznat po nekad vrlo popularnom televizijskom kvisku, po dizajnu hrvatskog grba te po zastavi Predsjednika Republike. Jedan od najvažnijih elemenata Šutejeva izraza jest to da „golemom asimilacijskom snagom oblikuje i aktualne likovne struje i pravce, tendencije i smjerove u vlastiti likovni jezik s prepoznatljivim autorskim obilježjima i čvrstom ukorijenjenošću u stvarnom svijetu i vlastitom biću“.³

Zvonko Maković je 1981. godine napisao kako „bilo da preuzima elemente iz svijeta fizike i kibernetike, bilo da crta pupoljak cvijeta i krilo leptira, Miroslav Šutej uvijek viđenom daje svoju mjeru u kojoj je prisutno iracionalno i alogično“.⁴

¹ *Homofaber i homoludens u istoj osobi*, Odjek, 20, Sarajevo, 15.-31. listopada 1986., str. 21.

² Šutej u intervjuu s Nadom Beroš, Kontura, (br. 14/15), 1993., str. 9.

³ Bešlić, Milan, *Razbijanje likovnog atoma*, Matica hrvatska, Vijenac 505, 11. srpnja 2013.

⁴ Maković, Zvonko (1981.) *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, str. 7.

Pišući o Šutejevom radu Milan Bešlić je zabilježio: „Kada bismo jednom riječju izrazili djelo Miroslava Šuteja u njegovoj pojmovnoj sveobuhvatnosti i stvaralačkoj biti, tada bi ta riječ bila *ludizam*. Naime, to je točka iz koje je velikim praskom počelo stvaranje Šutejeva likovnog svemira, čije se širenje nastavilo inventivnim morfološkim mutacijama gotovo pola stoljeća“.⁵ Na specifičan način povezao je naslijeđe geometrijske apstrakcije s optičkim efektima (opart) i kinetičkom umjetnošću. Gotovo da nema umjetničkog medija, žanra, materijala i tehnike u kojima nije ostavio svoj prepoznatljivi idejni trag. U ciklusu Aure (1986–88) koristi se nasljeđem op arta i novih tendencija. Pokušao sam protumačiti jedan mali dio te senzacije.

U ovom radu su zastupljeni radovi iz svih umjetnikovih faza: radovi s početka 60-ih godina, rađeni u duhu op arta i istraživanju crno-bijelih kontrasta pa sve do “Kaosa” iz 1992. godine.

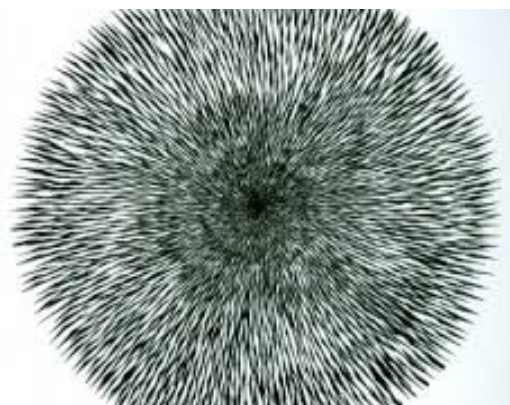
⁵Bešlić, Milan, *Razbijanje likovnog atoma*, Matica hrvatska, Vijenac 505, 11. srpnja 2013.

2. Kontekst umjetničkog djelovanja

2.1. Nove tendencije

Nove tendencije se javljaju 1961.godine. Miroslav Šutej sudjelovao je na međunarodnim izložbama Novih tendencija (NT 2, 1963; NT 4, 1969; NT 5, 1973), u Galeriji suvremene umjetnosti u Zagrebu. Nikada nije bio član umjetničkih grupa jer to nije odgovaralo njegovom karakteru.

Već u prvim radovima dolazi do izražaja njegova maštovitost. Njegov opus iz 60-ih i 70-ih godina karakterizira oživljavanje umjetnosti primjenom znanstvenih metoda, ideje o novoj estetici predmeta (ciklus *Bombardiranje očnog živca*, 1962-1963). Zvonko Maković o tome, između ostalog, kaže da „su u *Bombardiranju očnog živca 1* koncentrično postavljeni krugovi izvedeni od sitnih kružića raspolovljenih na crno i bijelo koji se šire oko jezgre, dok lagani otkloni od stroge simetrije u rasporedu izazivaju jak nadražaj na oko, pa se čitava površina istodobno optički isteže i zgušnjava. Takav nadražaj na oko još je uočljiviji na drugoj verziji *Bombardiranja očnog živca* (1963) gdje raspored sitnih, oštro zašiljenih elemenata asocira na magnetsko polje koje se od jezgre širi prema obodu kruga“.⁶ Na Bijenalu u Veneciji 1968. godine Miroslav Šutej je predstavljao tadašnju Jugoslaviju. Tada je imao 29 godina. Bio je mlada europska zvijezda u usponu. Neposredno prije Venecije osvojio je Grand Prix na Bijenalu mladih Pariza, gdje ga je poslala Vera Horvat Pintarić. Njegov rad *Bombardiranje očnog živca* otkupio je njujorški Muzej moderne umjetnosti 1965. godine, nakon izložbe *Responsive Eye* u Muzeju moderne umjetnosti.

Miroslav Šutej: *Bombardiranje očnog živca II*, 1963., tempera, olovka na papiru, 200x200, Muzej moderne umjetnosti, New York

⁶Maković, Zvonko (1981.) *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, str. 7.

Zatim je „izašao“ iz tih okvira u prostor i tako su nastale njegove mobilne grafike i crteži a zatim i reljefi, objekti i skulpture. Mobilna je grafika, po mišljenju mnogih kritičara i kustosa, njegov najveći doprinos. Kritika je visoko ocijenila i njegove serigrafije, crteže perom, kolaže, reljefe s pušćanim zrnima.

2.2. Crno-bijelo

Šutej je počeo javno izlagati, 1961.godine, iste godine kada i *Nove tendencije* ostvaruju svoju prvu izložbu. Šutejev odnos s umjetnicima povezanim s tom manifestacijom bio je istovremeno složen i distanciran.

Nove tendencije naziv je za niz izložbi, simpozija i publikacija na kojima su sudjelovali umjetnici koji su bili pripadnici različitih umjetničkih grupa krajem 50-ih godina (Equipo 57-Pariz,1957., Group Zero-Düsseldorf, Gruppo N-Padova i Gruppo T-Milano, 1959.). Dvije godine kasnije, 1961., sve te grupe ujedinile su se pod nazivom Nove tendencije na prvoj izložbi u Zagrebu. Uključili su se i neki članovi grupe Exat 51 koja je još 50-ih godina oživjela ideje tehnološkog razvoja i povijesnih avangardi. Na izvjesni način Nove tendencije su bile nastavak onog što je započela umjetnička grupa EXAT 51 u želji da se na gotovo znanstvenoj osnovi sintetiziraju umjetnički pokreti 1960-ih i 1970-ih. Prema nekim teoretičarima, „riječ je o posljednjem avangardnom pokretu koji gotovo slučajno prerasta u manifestaciju, tj. bijenalno okupljanje umjetnika iz raznih dijelova svijeta“.⁷ Na prvoj izložbi Novih tendencija od hrvatskih predstavnika, među ostalima, izlagali su Ivan Picelj i Julije Knifer. Picelj je, uz organizatora i teoretičara Matka Meštrovića, ključna ličnost ove manifestacije jer joj je pridonio na organizacijskoj, izložbenoj i promidžbenoj razini; dizajnirao je plakate i naslovnicu časopisa Bit International.⁸

Na drugoj izložbi Novih tendencija 1963. izlagali su: Ivan Picelj, Julije Knifer, Vjenceslav Richter, Vlado Kristl, Aleksandar Srnec, Vojin Bakić, Miroslav Šutej, Juraj Dobrović i Vladimir Bonačić.

⁷Jerko Denegri, Exat 51 i Nove tendencije : umjetnost konstruktivnog pristupa, Zagreb: Horetzky, 2000., 194-497.

⁸Fritz, Darko. "Nove tendencije". Oris (Zagreb) 10, br. 54 (2008), 176-191.

Nove tendencije, kao pokret bavile su se problemom odnosa između umjetnosti i društva s ciljem socijalizacije i demokratizacije umjetnosti. Težile su dokidanju vrijednosti unikat, davanju istoznačne vrijednosti multiplu i izjednačavanju umjetnosti i znanosti. Vodeći domaći teoretičari povezani s djelovanjem Novih tendencija bili su Matko Meštrović, Radoslav Putar i Vera Horvat Pintarić.

2.3. Opart

Već se na drugoj izložbi Novih tendencija 1963. godine prihvaća programatska umjetnost, kao i svijest o mogućnosti umnožavanja djela. Izložbu je obilježio op art.⁹ Termin *opart* se prvi put pojavio u medijima u časopisu *Time* 1964. godine. Već puno ranije pojavila su se djela koja su bila u duhu op arta, primjerice, mađarski slikar Victor Vasarely je naslikao sliku *Zebre* (1938), na kojoj su bile samo crne karakteristične pruge. Ali i „planetarni folklor jednog Vasarelyja Šutej je prekrajavao i podčinjavao svojim duboko osobnim mjerama“.¹⁰

Slikarstvo povezano s opartom shvaća se kao racionalni proces za koji su potrebna znanja iz psihologije (teorije Gestalta). Cijene se eksperimenti s novim tehničkim medijima u cilju istraživanja vizualne percepcije. I optički efekti kod Šuteja mogu se vezati uz to vrijeme op-art, ali Šutej nije u potpunosti prihvatio te ideje.

Novi tipovi objekata trebaju potjecati iz apstraktne umjetnosti. Ove ideje Novih tendencija bile su jedna komponenta u Šutejevom razvoju.

Druga komponenta je svakako njegovo obrazovanje u Školi primijenjenih umjetnosti gdje su mu profesori bili Dalibor Parać i Albert Kinert te na Likovnoj akademiji, na novoosnovanom Grafičkom odjelu kod profesora Marijana Detonija. Nakon što je diplomirao, Šutej je počeo raditi u majstorskoj radionici Krste Hegedušića. Sve što je moglo djelovati na njega, Šutej je znao u potpunosti iskoristiti, transformirati na sebi svojstven način i implementirati u svoj rad.

⁹Opart (optička umjetnost) je umjetnički pravac koji je nastao i razvijao se krajem 50-ih i početkom 60-ih godina 20. st. Opart je proizišao iz konstruktivističke apstrakcije suprematizma, De Stijla i Bauhausa i koji u čisto geometrijskim formama prikazuje optički promjenljive izgled boja i svjetlosti. Opart slike daju iluziju kretanja i treperenje. Autori djela op arta koriste poznavanje geometrije, matematički pravilnih oblika i optike, djelovanje boje na čovjekov vid. Trude se da pomoću vrlo često samo crno bijelih geometrijskih obrazaca i plošnih formi dosegnu optičke iluzije i utisak pokreta ili nestabilnosti.

¹⁰ Maković, Zvonko (1981.) *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, str. 8.

Crtežje Šutejev izabrani medij kojim se bavi u svim mogućim formama. Svojom bogatom maštom prevladao je razlike između umjetničkih medija. To je smetalo nekolicini likovnih kritičara koji su ga htjeli rasporediti u neke već postojeće ladice i tako etiketirati Šutejevu umjetnost. Likovni kritičari najčešće klasificiraju Šutejeve radove kao op art. U kratkom razdoblju od 1965.-1968. godine u Šutejevu opusu to je zaista i bilo tako. Kolaž je tehnika koja je poveznica od početka do kraja umjetnikova djelovanja. Šutejev način vizualnog razmišljanja može se poistovjetiti s dadaističkom strategijom izbjegavanja pravila i granica.

Još za vrijeme studija izlagao je prvi put na 1. bijenalu u Rijeci. Na svojoj prvoj samostalnoj izložbi u zagrebačkom Studentskom centru 1962. godine Miroslav Šutej je izložio 30 crteža, među njima i *Bombardiranje očnog živca 1*. Stil tih njegovih ranih crteža, grafika i kolaža oslanja se dijelom na europsku tradiciju art bruta, tašizma, informela. Kod tih prvih crteža posebno je važan način vizualizacije ideja, a ne toliko sam izgled tih kolaža. Bio je to način eksperimentiranja i traženja načina da izrazi svoje ideje. U mnogobrojnim mapama gomilao je skice i crteže koje je kasnije reciklirao u seriji kolaža „Kaos“ iz 80-ih godina. Ti crteži u tehnici tuš perom vrlo su precizni. Ono što posebice karakterizira Šutejeve radove iz ranih šezdesetih jest odsustvo boje. „Bezbroj varijacija svodi se na crno-bijele crteže trodimenzionalnih oblika u kojima se umjetnik igra s haptičkim i mobilnim efektima, odnosno, prostornim iluzionizmom: oblici kao da se kreću po površini i približavaju se promatraču. Ta crtačka istraživanja Šuteja će za nekoliko godina dovesti do prvih skulptura i objekata, ali i mobilnih grafika i crteža, u kojima su statičnoj površini dodani pomični, dinamični elementi konstrukcije“, piše Iva Körbler.¹¹ Naglašeni optički crno-bijeli fenomeni koji se javljaju u serijama Šutejevih crteža i grafika nadilaze usko određenje op-art: umjetnik stvara svoj vlastiti svijet «optičke fantastike» i «strategije vizualnog šoka» (Zvonko Maković)¹². „Otkloni od apstraktnog reda u strukturi, individualizirani rukopis, postojanje vlastitog konteksta iz kojeg se jasno može razabrati morfologija pojedinih elemenata, ... važne su komponente s kojih valja promatrati Šutejeva djela – kako ona s prve samostalne izložbe, tako i sva kasnija“.¹³

¹¹Körbler, Iva, <http://www.posta.hr/>; Hrvatsko moderno slikarstvo: Miroslav Šutej, crtež, 1962, iz fundusa Moderne galerije u Zagrebu, 2005.

¹²Maković, Zvonko. *Miroslav Šutej*, retrospektiva grafike, Kabinet grafike HAZU, Zagreb, 1996.

¹³ Maković, Zvonko (1981.) *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, str. 8.

Vera Horvat Pintarić, najbolja interpretatorica njegova opusa, analizira optičku kvalitetu tih ranih radova koji su u suprotnosti s op artističkim optičkim strukturama. „To su strukture nevidljive za ljudsko oko“, kaže Vera Horvat Pintarić. Na to su je navele aluzije na modele atomskog i molekularnog sastava materije (rani radovi Miroslava Šuteja nose nazive posuđene iz znanstvenog vokabulara: *Bombardiranje očnog živca*, *Talasne karakteristike*, *Relativna količina*, *Gama struktura*). Cijela kompozicija tih crteža asocira na organsko tkivo. Vera Horvat Pintarić navodi da se u njima „mogu raspoznati 'figure' koje potječu iz priručnika fizike, zatim ulomci mikrotkiva i mikrostruktura materije ili naprosto neki podaci koji pripadaju području 'novog naučnog pejzaža' a koji je, putem razvijene fotografije (mikroradiografske, stroboskopske ili teleskopske) postao sastavni dio vizuelnog iskustva suvremenog čovjeka“.¹⁴

Šutej je napravio objekte tako da je poslagao grupe olovnih kuglica različite veličine u organsku sliku na nivou geštalta. Osnovna jedinica je mali krug podijeljen na bijelu i crnu polovicu i onda gusto nanizani ti oblici oblikuju krug i tako proizvode efekt snopa svjetla.

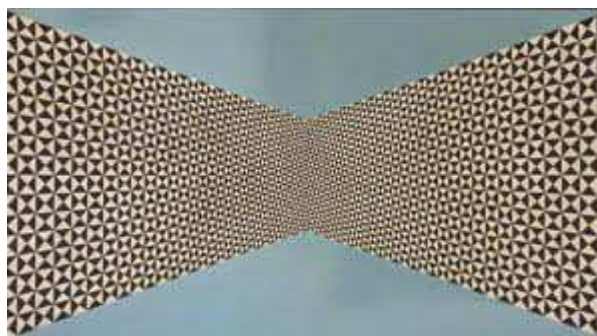
1962. godine te svoje crteže prenio je u *intaljo* grafike s dodatkom akvatinte i reljefnog tiska. Efekt je u svakoj grafici bio drugačiji. Kako se pogled približava središtu crteža, tako forma gubi prepoznatljivost. Taj vizualni efekt naročito je vidljiv na grafici *Bombardiranje očnog živca* iz 1962. Krug podijeljen na bijelo i crno bio je osnovna jedinica za generiranje kompozicije. Tako istražuje vizualnu formu koja potječe iz najjednostavnijih geometrijskih oblika. Na taj način je nastao crtež *Bombardiranje očnog živca II* iz 1963. Tu je osnovna jedinica niski trokut. Efekt je sličan vizualnoj iritaciji iz prvog Bombardiranja očnog živca. Najznačajnije djelo svoje rane faze veliko Bombardiranje očnog živca iz 1963. godine, Šutej je predstavio na drugoj izložbi Novih tendencija u Zagrebu. Oko središta okuplja niz čestica stvarajući tako vizualni vrtlog koji je „neizdrživ za oko“.¹⁵

Ta forma bila je pogodna za povećanja pa je to Šutej i napravio u slikama na platnu i na zidu velikih dimenzija, preko dva metra te se ujedno uskoro počeo odmicati od stroge geometrizacije, a tada dolazi i do promjene u njegovom radu.

¹⁴ Vera Horvat-Pintarić, *Ikonika i optika Miroslava Šuteja*, Umetnost, 2, Beograd, travanj-lipanj 1965. str. 82.

¹⁵ Vera Horvat-Pintarić, *Ikonika i optika Miroslava Šuteja*, Umetnost, 2, Beograd, travanj-lipanj 1965. str. 81

Vizualna iritacija koju proizvodi optički vibrirajuća forma, stvara iluziju pokreta koji kao da pulsira od središta prema van. Miroslav Šutej bio je opčinjen tim pulsiranjem. Vizualno proizveden osjećaj vibracije strategija je za simuliranje pokreta. Druga mogućnost je ponavljanje forme. Šutej to marljivo proučava, što je vidljivo na stotinjak njegovih crteža i skica. Osim kruga i trokuta, Šutej otkriva i četverokut podijeljen dijagonalom na crno i bijelo polje (*Sunčev križ*, 1963.). Kad je savladao sve mogućnosti takve rombske jedinice na raznim podlogama, onda je počeo istraživati i prostorna proširenja. Sve te crteže Šutej je stvarao tušem te mu je prijelaz na grafike predstavljao problem. Počeo je sa tehnikom akvatinte i bakropisa s kojima se javio na svojoj prvoj izložbi u Zagrebu. U to vrijeme se pojavljuje zagrebačka škola serigrafije koja počinje utjecati na Šuteja te i on sam 1964. godine počinje raditi svoje prve grafičke listove u serigrafiji.

Miroslav Šutej, Panorama za lijevo i desno oko, 1966., 536 x 302 cm

2.4. Boja

Po povratku u Zagreb s pariške stipendije 1965. godine i preseljenjem u Kutinu 1966. – u kojoj će živjeti i stvarati sve do 1978. godine - započinje umjetnikovo iznimno kreativno razdoblje tijekom kojega u svoje radove uvodi boju. Žive kombinacije boja i preciznost crteža omogućavala je nova tehnika – serigrafija. Miroslav Šutej bit će među našim prvim umjetnicima koji će prihvatiti serigrafiju kao ravnopravnu tehniku klasičnom bakropisu, dapače, s punom sviješću o ostvarenju ideala umnožavanja i dostupnosti umjetničkog djela.

Geometrijska savršenost aludira na tehničku složenost, a udubljenja i pravilnost pokreta i rotacije stvaraju dojam znanstvenih simulacijskih modela. A paradoks u svemu tome je da je crtež izveden ručno, bez ravnala i šestara. Boje su ograničene na primarne boje i crnu. Time Šutej postiže složene optičke efekte – grafike *Ultra AB I* iz 1967. godine.

Najplodnije razdoblje Miroslava Šuteja je ono od 1965.-1969. godine, kada se Šutej bavi isključivo grafikom i dizajnom objekata. Tada nastaju neki od njegovih najboljih radova, uglavnom grafike. SM 1 iz 1968. jedna je od prvih „mobilnih“ grafika.

2.5. Slike - objekti

Od malih jedinica različitih gustoća Šutej stvara „treću dimenziju“. Vera Horvat Pintarić predviđa put kojim će Šutej krenuti sa velikim sfernim ispupčenjima. Uvodi se termin slike-objekti koje su poseban tip plastičkog organizma, slike. Time dolazi do opredmećenja i oprostorenja slike. Djela (crteži i slike) više nisu na plohi nego djela s ulaskom u treću dimenziju. Tako je nastao termin slike-objekti „što podrazumijeva vezu vizuelnog i taktilnog, plošnog i prostornog, iluzionističkog i konkretnog“.¹⁶ Vera Horvat-Pintarić za slike-objekte kaže: „Prisustvom trodimenzionalnih volumena, prostor se – umjesto u iluzioniziranu dubinu plohe – projiciran izvan nje, u stvarni prostor u koji je slika-objekt uvrštena“.¹⁷

Žuto-crveno-plave kuglice u uzorku romba koje „izlaze“ iz plave pozadine preko rubova, proširuju formu u prostor. U djelu SM Šutej prvi puta koristi modularne oblike. Poseban značaj imaju Šutejevi trodimenzionalni objekti s pomičnim krakovima i segmentima (kao i identični principi koje je kasnije, 1969, primijenio u polju grafike), dokinuvši tezu da umjetnik u potpunosti definira i dovršava svoje djelo. Time promatrač postaje umjetnikov suigrač i koautor, čime djelo ostavlja vječno otvorenim i nezavršnim, podobnim za slobodne asocijacije i mentalne nadogradnje *u oku promatrača*.

Šuteju su njegovi crteži kukaca poslužili kao predlošci za plastične objekte u razdoblju od 1966-1968. godine. Ješa Denegri je upozorio na vezu Šutejevih djela sa svijetom prirode: „mada može biti vidljiva njegova moguća inspiracija poticajima koji proizlaze iz pojedinih predmetnih, organskih ili tehničkih fenomena, dalja razrada

¹⁶ Pintarić, Snježana, Predgovor kataloga izložbe: Šutej retrospektiva. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013., str. 24.

¹⁷ Vera Horvat-Pintarić, *Slika-objekt Miroslava Šuteja*, katalog izložbe u Salonu Muzeja Savremene umjetnosti, Beograd, 9.VI-30.VI.1967.)

jedne određene ideje uvek je vođena svešću o samostalnoj organizaciji prostornih i plastičkih podataka¹⁸.

U radovima počinje koristiti pomične zglobove (krakove) koji su omogućavali promjenu stanja djela. Time Šutej stječe svoju najveću morfološku i stilsku prepoznatljivost. Tako Šutej 1969. godine u radove uvodi element pokreta i stvara mobilne serigrafije. Ovo je bio veliki korak jer je sada bila omogućena interakcija između promatrača i samog umjetničkog djela (promatrača i umjetnika) i dokida se princip konačnosti umjetničkog djela. Svaki promatrač može pomicanjem zglobova stvarati nove oblike, jer pomicanjem dijelova cjeline nastaje svaki puta novo i drugačije djelo. Još jedan važan segment u demokratizaciji umjetnosti Šutej je 1965. započeo otiskivanjem velikih serija serigrafija, čime je umjetničko djelo postalo dostupno većem broju ljubitelja umjetnosti, napustivši oazu modernističke nedodirljive ekskluzivnosti.

U svim njegovim dotadašnjim radovima osjećala se težnja da ono optičko pretvori u taktilno. Šutej je tako u razdoblju od dvije godine stvorio čitav niz čistih, svijetlih i raznobojnih objekata. Oni su se najčešće sastojali od razvedenog (drvenog) kostura na čije bi se završetke stavljale male kuglice. Dijelovi su u glavnom bili jednobojni.

Nakon kratkog perioda izrade instalacija i skulptura Šutej se ponovno vraća crtežu. Iz folklornih motiva preuzima detalje koji imaju potencijala i proučava njihovu strukturu i upotrebljava ih u obliku papirnatih traka isprepletenih u mrežu. Sredinom 1980-ih godina, stvara ciklus apstraktnih crteža i grafika "Slike s izložbe" čiji su temeljni elementi gusto poredane crte koje stvaraju dojam voluminoznosti i također, kao i u prijašnjim radovima, sadrže pomične članke.

¹⁸Denegri, Ješa. *Mobilni crteži Miroslava Šuteja*, predgovor u katalogu, Galerija Doma omladine, Beograd, 1970.

Godine 1993. Šutej sudjeluje u Seoulu na velikoj međunarodnoj izložbi na temu reciklaže u umjetnosti uz mnoge istaknute svjetske umjetnike poput Roberta Rauschenberga, Chrita, Cesara, Tonyja Cragga, Nam June Paika, Günthera Ueckera, gdje je izložio zidnu instalaciju dugačku sedam metara, sastavljenu od cigli koje su bile izrađene od prešanih telefonskih kartica i različitih drugih vrijednosnih papira.¹⁹ Njegov senzibilitet za kontinuirano umjetničko preispitivanje vlastitih ideja, kao i mentalna svježina i intelektualna radoznalost omogućili su mu da ostane aktualan do svojih zadnjih umjetnički aktivnih godina.

Šutej u potpunosti uspijeva osvojiti prostor 2004. godine i spaja sve što je do tada istraživao u svojim radovima. O tome svjedoči posljednja samostalna izložba "Prekrivene oči" predstavljena u Umjetničkom Paviljonu u Zagrebu (23. prosinac 2004. – 6. veljače 2005.).²⁰ Tom izložbom vraća se svojim korijenima, crno-bijelim poljima, razrađujući optički efekt, ali i taktilnost - sada više ne prodire u prostor koliko ga osvaja. U prostor Paviljona postavlja bijele ljudske figure s crnim povezima preko očiju. Shvaćajući cijeli prostor izložbe slobodnim poligonom za igru, i pod Paviljona dijeli na parcele crnim i bijelim prugama, dok je centralna prostorija bila centar istih silnica. Te figure stajale su u prostoru u grupama, potpuno neindividualizirane i oslobođene osjećaja gravitacije. Prostor Paviljona nije bio samo prostor u kojem se izlažu nečiji radovi, već je postao integriranim dijelom samog koncepta izložbe.

¹⁹Iako se u literaturi navodi kako su cigle u toj instalaciji rađene od prešanih kreditnih kartica (Pintarić, Snježana: *Za mene sve počinje od stvarnoga*, katalog retrospektivne izložbe Miroslava Šuteja, MSU, Zagreb, 2013; 32), prema svjedočenju kolega Ive Šimat Banova i Ive Körbler koji su se tada na ALUdružili s prof. Šutejem, primarna su građa bile stare, potrošene telefonske kartice koje je Šutej osobno skupljao i stari kartoni.

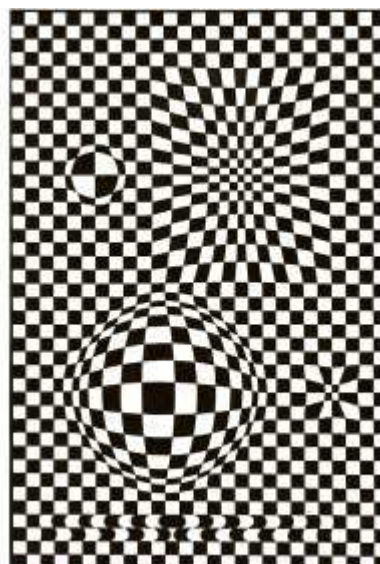
²⁰Miroslav Šutej : prekrivene oči : Umjetnički paviljon u Zagrebu, 23. prosinca 2004. - 6. veljače 2005. : [katalog izložbe] / [predgovor Tonko Maroević, tekstove u katalogu izložbe potpisuju Zvonko Maković i Tonko Maroević].

3. Šutej - Vasarely - Soto

Na Šuteja je utjecao rad Victora Vasarelyja i tradicija Bauhauasa, posebno u grafičkom dizajnu. Vasarely je jedan od najutjecajnijih umjetnika apstraktnog izražaja. Tih ranih 60-ih godina Vasarely stvara svoje prve crno-bijele apstrakcije. Taj utjecaj naročito je vidljiv na Šutejevima crno-bijelim radovima (Vasarely: *Zebra*). Slika zebre načinjene od crnih i bijelih pruga koje se uvijaju dajući nezaboravan prizor, proslavila je Victora Vasarelyja (1906.–1997.). Postala je prvim djelom op-arta, optičke umjetnosti, a Vasarely njezinim ocem. Smatra se francuskim slikarom iako je mađarskoga porijekla, jer je svoje umjetničko djelo ostvario u Parizu kamo je pošao početkom 1930-ih i za što je okičen Legijom časti.²¹

Victor Vasarely:
Zebra, grafika, 1938., 569 x 640

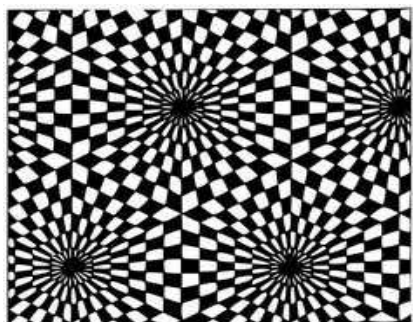

Victor Vasarely,
akril na platnu, 1957., 195 x 130

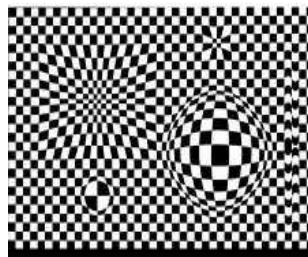
Vasarely je od 1944. godine bio član avangardne grupe okupljene oko francuske galerije Denise Rene. Dvadeset godina prije pojave Šuteja Vasarely je svoja istraživanja usmjerio prema iznalaženju jednostavnih likovnih struktura koje omogućuju masovnu reprodukciju. Njegove inovacije u boji i optičke iluzije imale su snažan utjecaj na mnoge suvremene umjetnike. Sličnost Šuteja i Vasarelyja jest u tome da su njihove grafike bazirane na kontrastu crno-bijelih elemenata. Obojica postižu neočekivane

²¹Lendvaj, Ana. (27.01.2012.) Otkrijte zašto je Vasarely utjecao na grafičku pop kulturu svijeta. *Večernji list*

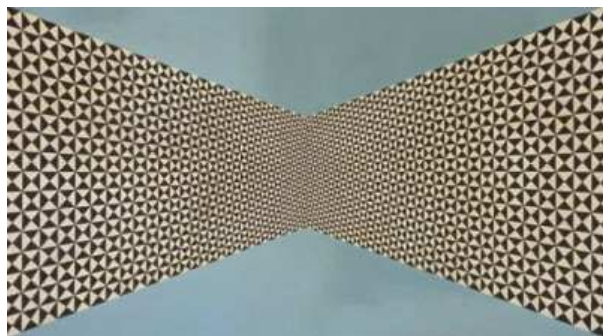
optičke efekte koji stvaraju dojam gibanja ali proces rada i konačni dojam uvelike se razlikuju. Za razliku od Šuteja koji optičke matrice pojedinog djela na papir prenosi direktno iz mašte bez pomoći geometrijskih i matematičkih modela, Vasarely se u svojim vizualnim istraživanjima služi znanstvenom metodom.

*Victor Vasarely,
akril na platnu, 1957., 500x445*

*Victor Vasarely,
akril na platnu, 1957., 650x650*

*Miroslav Šutej,
Panorama za lijevo i desno oko, 1966., 536x302*

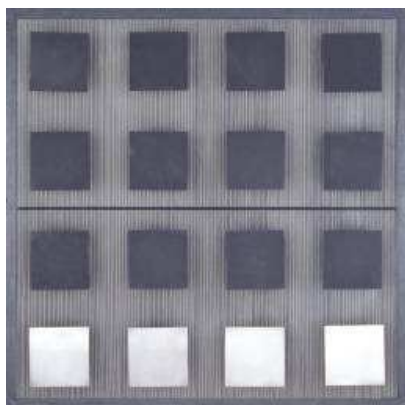

*Miroslav Šutej,
Ultra AB, 1965., 234x350*

U zanimanju za pokret i doživljaj prostora osjeća se više utjecaj Jesusa Raphaela Sotoa (1923.-2005.) koji je jedan od prethodnika op-arta (*Prijedlog za spomenik*, 1966.). Teško je razlikovati crteže i grafike od objekata.

Ispred slike postavlja žicu ili spiralu, a to je kretanjem promatrača dovodilo do „kretanja ili vibriranja“ linija na podlozi. Tako su nastale njegove 'vibrirajuće

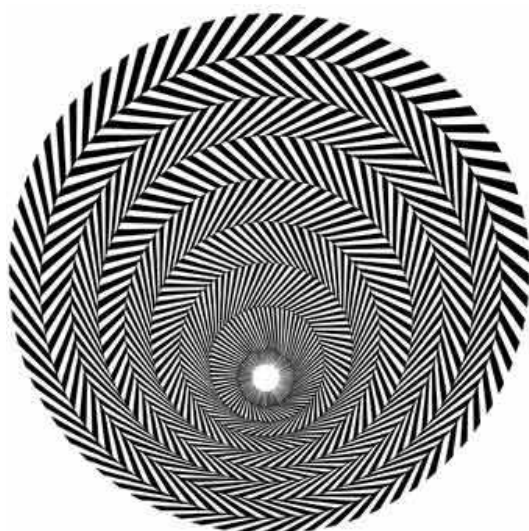
konstrukcije' (primjer: „Horizontalni pokret“ iz 1963.godine). Između djela i promatrača ne postoji distanca, to je posebno vidljivo u Sotovim *Penetrable* iz 1966. godine. Zvonko Maković kaže: „promatrač je u djelu i osjeća ga kao punu fizičku realnost“.²²

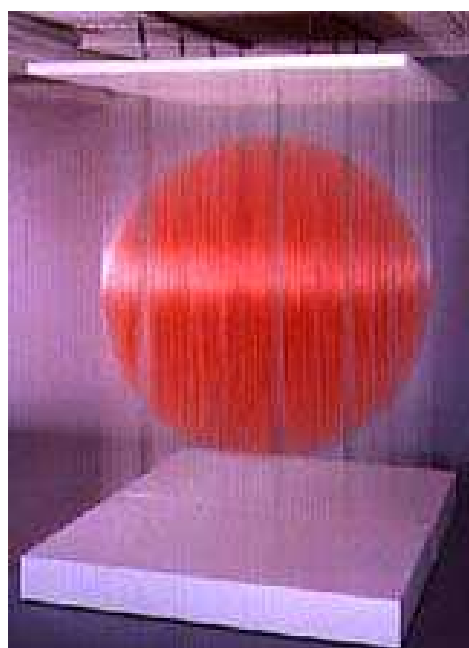
*JesusRaphaelSoto,
Dvanaest crnih i četiri srebrna, 1965.*

*JesusRaphaelSoto,
Horizontalni pokret, 1963.*

JesusRaphaelSoto, 346x350

JesusRaphaelSoto, Skulptura, 163x222 cm

²² Maković, Zvonko (1981.) *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, str. 15.

Slikar Ivica Šiško, inače bliski prijatelj Miroslava Šuteja, pojašnjava kako je Šutej izišao iz Vasarelyja. „On je preuzeo njegov opticalart, ali zatim otišao svojim putem“, kaže Šiško.²³

Šutejeva djela nalaze se u brojnim muzejima i galerijama u Europi, Americi i Aziji. Također velik broj djela nalazimo u privatnim zbirkama i ta djela nisu predstavljena široj publici.

²³ Mirjana Dugandžija: *Izgubljeno blago Miroslava Šuteja*, Globus, Zagreb, 01.03.2013., str. 62

4. Nepoznati i rijetko izlagani Šutejevi radovi iz privatnih i javnih zbirki

4.1. Miroslav Šutej: "Kaos"

Ovaj Šutejev rad iz 1992. godine je tipičan rad iz njegove serije „Kaos“ (1988.-1993.). U ovom slučaju crtež-kolaž je u boji, a umjetnik kao motive koristi različite isprepletene strukture geometrijskog i organskog ishodišta. Nalazi se ispod stakla, a kao pozadina (podloga) kolaža je ogledalo koje daje jednu posebnu dimenziju samom radu. Ogledalo, odnosno sama zrcalna podloga daje ovom radu dojam lebdenja (lebdeći efekt) koji nas nakon pomnijeg gledanja uvodi u jedan sasvim novi svijet gdje prevladava bestežinsko stanje gdje raznovrsni isprepleteni oblici od kojih je sastavljen i naposljetku spojen ovaj kolaž, gube na svojoj materijalizaciji i postaju izuzetno lagani i prozračni.

*I. 1: Miroslav Šutej, Kaos, crtež-kolaž ispod stakla, 1992.,
160 x 100, privatna kolekcija*

Taj zrcalni efekt koji je stvoren stavljanjem ogledala ispod kolaža, kao da otvara jedan prolaz između stvarnog svijeta u kojem se nalazi sam gledatelj, svijeta koji je na svoj način gotovo potpuno uređen i gdje postoji sklad i ravnoteža i suprotnog svijeta punog nemira, nesklada, odnosno kaosa.

Dužim promatranjem tog Šutejevog rada gledatelj može vrlo lako steći dojam da zajedno s tim kolažem, odnosno samim kaosom koji generira djelo, putuje tj. zakoračuje u neku sasvim drugu prostornu dimenziju. Sam rad je jedna vrsta uskovitlanog portala koji nas postepeno uvlači u taj kaotični, razbacani uznemireni trenutak. U tom prostoru vrijeme kao da je potpuno zaustavljeno (zamrznuto kao jedan *frame* u video-radu ili filmu), ali gledatelj promatranjem samog rada, nemira i izobličenja kao da ponovno pokreće vrijeme koje postoji samo za njega.

Rad se sastoji od raznih „opruga“- malih i velikih, od kojih su neke ravne, neke zakrivljene ili presavinute. Te opruge su razbacane uzduž i poprijeko, izviruju iz raznih uglova slike, iz središta, neki od njih su crno-bijeli, neki su u bojama (plava, zelena, roza, žuta, crvena). Uz te dinamične, uznemirene oblike nalik oprugama nalazimo i oblike poput valjaka, kubusa, spirala, trokuta (poput slova V)... Svi oblici se na neki način nadopunjuju jedni na druge, isprepliću se, izranjaju jedni iz drugih i jedni iza drugih, prelamaju se i lome u toj njihovoj razigranosti i lepršavosti koja stvara taj kaos, tj. nered.

Na prvi pogled sam gledatelj teško se snalazi u tom vrtlogu različitih oblika i boja, ali nakon dužeg gledanja i uranjanja u taj Šutejev prostor, gledatelj uspijeva sam nekako stvoriti određeni red u neredu. Gledatelj ulaskom u taj, možemo reći magični prostor, pokreće vrijeme, taj pješčani sat i oblici napokon dobivaju određeni smisao. Gledatelj se upušta u tu igru i zabavu s njima, više nema početnog šoka, već sve nekako postaje „normalno“, savladivo. Sve one prepreke i putevi koji su se činili u samom početku gledanja nepremostivima, sada nekako postaju jasniji, savladiviji.

Pomnim gledanjem gledatelj počinje postepeno sve više i više kontrolirati tu razuzdanu igru oblika, više se taj prvotni nered ne odvija ispred nas, već oko nas. Mi smo glavni sudionici te beskonačne uskovitlanosti raznovrsnih oblika i boja koji djeluju kao neki tvornički otpad, kao odbačeni mehanički sklopovi koji su najedanput oživjeli i započeli svoju igru. Samim prvim pogledom gledatelj shvaća da mu je potpuno otvoren poziv te da ne mora dugo čekati na sudjelovanje.

Glavna formula za vizualno-mentalnu igru je da se potpuno prepustimo tom procesu, tom vrtoglavom uzdizanju i spuštanju te prelamanju oblika. Ako se gledatelj pokuša tome oduprijeti, ako pokuša već pri prvom pogledu stvoriti i nametnuti neki svoj red i mir, jednostavno neće uspjeti prodrijeti u taj Šutejev uskovitlani svijet. Tu vrlo važnu ulogu ima strpljenje kojim uz pomno gledanje polako otključavamo ta vrata koja stoje između nas i Šutejevog svijeta mašte. Bitno je da kada jednom kročimo u njega, ondje ostajemo poprilično dugo i jednostavno ne možemo tek tako izaći van. Imamo dojam kao da nas neka nevidljiva sila drži unutra i polako nas uvlači sve dublje i dublje u taj složeni, višeslojni svijet gdje gospodare ti raznoliki oblici.

Za nas je dovoljno kročiti samo jednom nogom u taj svijet i putovanje bez granica može započeti jer ostatak će učiniti sam Šutejev rad i uvući će nas potpuno unutra. Kada smo unutra, magija počinje djelovati i već nakon kratkog vremena osjećamo se začarano i opijeno kao da više nemamo potpunu kontrolu nad našim umom, kao da nešto jako moćno i neobjašnjivo upravlja nama, nešto što ako mu se prepustimo postaje bezopasno i poslušno te nam dopušta da ga ukrotimo i počnemo mi upravljati njime. Ti raznobojni oblici počinju djelovati živo, kao da se kreću, pomiču, sudaraju.

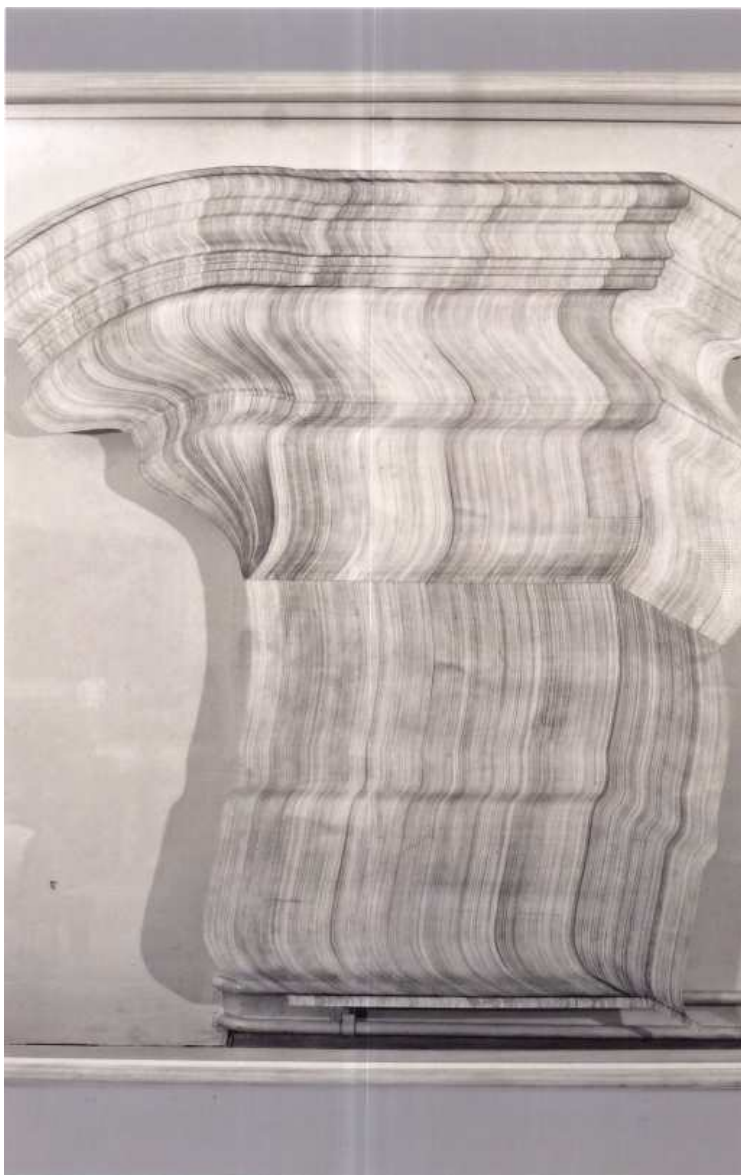
Napokon, sve dolazi na svoje mjesto, oblici kao da su vodili svoj mali rat, svoju bitku gdje svatko svakoga napada, udara, prolazi kroz drugi oblik (kao neprijatelji) sve dok mi nismo stigli i umirili cijelu situaciju. Mi smo ti koji smo svojim dolaskom uveli red u nered, uveli mir u nemir, uveli sklad u kaos.

4.2. Miroslav Šutej: “Aura u okviru”

1987. godina bila je godina kada je Šutej bio opčinjen pokretom. Želio je na samo sebi svojstven način prikazati kretanje, prenijeti ga na dvodimenzionalnu podlogu. Šutej ne želi zaustaviti pokret, on želi da se to kretanje nastavi i u njegovom radu. Papir unutar stakla čini mu se kao najbolje moguće rješenje za njegov rad.

Šutej izrezuje veliki komad papira, na lijevoj i desnoj strani reže ga nepravilno i radi valovite oblike. Tim zaobljavanjem površine dobiva oblik ljudskog tijela i lica u profilu. Oblik papira slijedi olovka, tanke guste, valovite linije koje prate jedna drugu od vrha pa sve do dna, čineći tako gustu lepezu linija.

Posebnost njegova rada je to što su sve linije ručno iscrtane, bez ikakve pomoći ravnala ili šestara. To je ono što Šuteja izdvaja od ostalih. Za tako nešto potrebna je mirna ruka i veliko strpljenje te nadasve iznimna fokusiranost na sam proces rada.

*Sl. 2: Miroslav Šutej, Aura u okviru,
Olovka/papir, 1987., 160 x 157, privatna kolekcija*

Bez svega navedenog nemoguće je izvesti ovakav rad koji se sastoji od preko tisuću ravnomjernih paralelnih linija koje zapravo svojim oblikom oponašaju pokret. U konkretnom slučaju radi se o desnom profilu čovjeka kojeg Šutej naziva aurom i od ukupno tisuću šest stotina linija povučenih olovkom po samom papiru. Šutej linije olovkom povlači ravnomjerno, ali ne istom snagom. Upravo zato se izmjenjuju svjetlije i tamnije linije, pa i najtamnije (smeđe-crne) tvoreći puno različitih dijelova (segmenata) od kojih se sastoji cjelina. Time se jasno odvajaju obrisi jedan od drugoga i stvara se taj dojam kretanja, mogli bismo slobodno reći- naglog pokreta. Te gusto poredane svijetle i tamne linije stvaraju jednu posebnu dinamiku i napetost od koje je zapravo i sastavljeno kretanje naročito brzo.

Po samim linijama zaključujemo da se ovdje radi o obrisima ženskog tijela, linije jasno iscrtavaju blagu kosu izbočinu iznad čela, tj. kosu sa šiskama, čelo, nos, usta, bradu, vrat, grudi, trbuh, noge, koljena i napokon stopala. Na tim mjestima linije su tamnije, čak izgledaju kao da su spojene i tako jasno razdvajaju pojedine dijelove lica i tijela.

U ovom jedinstvenom djelu Šutej je uspio zarobiti pokret i smjestiti ga unutar zadanih okvira koji ga jedini ograničavaju. Sam rad, odnosno, pokret ljudskog tijela, možemo gledati i s lijeva na desno, što je ipak nekako najlogičnije, ali ništa ne brani da se gleda i obrnuto, s desna na lijevo.

Ako obrise gledamo s lijeva na desno imamo dojam kao da se lik naglo uspravlja, ustaje te na kraju blago nagnje. Obrnuto gledajući blago nagnuti prema naprijed lik kao da se naglo zabacuje unazad, kao da pada (poput crteža za animirani film). Šutej se malo poigrava ovim radom, izvodi jedan od svojih brojnih trikova da nas lagano začara, da nam zamuti vidno polje.

Gledatelj ne može mirno gledati ovaj rad, mora biti aktivno uključen kao i kod većine Šutejevih radova. Oči se moraju napregnuti, moramo pomno pratiti taj pokret koji se odvija ispred nas vrlo brzo i naglo. Samo na taj način možemo potpuno doživjeti ovaj rad, osjetiti njegovu energiju, snagu i brzinu. Taj trenutak naglog pokreta traje svega nekoliko milisekundi. Velika brzina promjene kretanja nam otežava promatranje i čini ovaj lik neuhvatljivim.

Šutej ovim radom dokazuje i da je izvrstan iluzionist jer nam izuzetno spretno i domišljato stvara iluziju pokreta. Gustoća linija kojom su stvoreni obrisi ženskog lika u profilu toliko je dobro tehnički izvedena da se stvara jedna blaga iluzija dubine, nije sve

tako plošno kako možda izgleda na prvi pogled. Ta silueta kao da stoji na nekoj ravnoj podlozi u koju se slijevaju sve te linije i koja je tamnim linijama koje tvore ravnu crnu crtu, jasno odvojena od samog lika. Naravno, to Šuteju nije dovoljno pa on ide korak dalje time što krajnji desni dio te podloge zakrivljuje prema dolje i time još više sugerira kretanje prema naprijed i nagib prema dolje samog lika. Čak štoviše, gledajući taj krajnji desni obris na toj zakrivljenoj podlozi imamo dojam kao da bi lik mogao pasti, a opet s druge strane, gornji dio djeluje stabilno. To je ta Šutejeva varka oka koja nas često drži u neizvjesnosti i iščekivanju.

Ne možemo se oteti dojmu da obrisi ženskog lika podsjećaju na karijatide, grčke stupove koji su podupirali hram. Bijela boja još dodatno naglašava tu sličnost s plasticitetom trodimenzionalne skulpture.

4.3. Miroslav Šutej: "Mladenka iz Markuševca"

Ovaj zanimljiv i nadasve humorističan rad iz 1982. godine Šutej započinje ručnim rezanjem kartona koji je izvršno poslužio kao osnovna podloga i baza samog rada. Glava je izrezana u obliku kruga, a tijelo, tj. trup, je u obliku pravokutnika. I to je to – imamo osnovni oblik koji nam sugerira nekakav ljudski oblik i sada igra može započeti. Na središnjem dijelu kartona lijepi vrlo tanke i zgužvane papire i papiriće, jednobojne, sličnih oblika i veličina. Na samim krajevima kartona, odnosno glave i trupa, papirići su tako lijepljeni da se prelamaju, pola papira s prednje strane, a ostala polovica je zalijepljena na stražnju stranu. Podloga (karton) je bež boje a papirići su prljavo bijeli, tako da je razlika uočljiva.

Šutej papiriće lijepi na karton, najvjerojatnije klasičnim ljepilom za papir ali nema nikakvih vidljivih tragova lijepljenja. Zasada još ništa ne upućuje na mladenku (iz Markuševca), ali u stvaralačkom procesu sada nastaje najzanimljiviji dio rada. Šutej mota tanke papiriće sa cvjetnim uzorcima u boji u tanke duguljaste tuljce i onda takvih 20-ak snopića skuplja i omotava po sredini sa papirom u boji koji ima po sebi velike cvjetne uzorke. Na kraju svaki takav skup snopića lijepi na jedan papirić sa prednje strane.

Sl. 3: Miroslav Šutej, Mladenka iz Markuševca, Kolaž, 1982., 135 x 75, privatna kolekcija

Da bi sve bilo još *otkačenije* i simpatičnije, Šutej između tih papirića (sa snopom papirića na sebi) lijepi na karton presavinute, duguljaste papiriće u obliku slova U, poput onih u snopu. On ih čak lijepi na same rubove kartona tako da oni strše prema van poput nekih pletenica ili kukica.

Sada čitav rad djeluje nekako živo i veselo, time želi prenijeti dio zabave i atmosfere na samog gledatelja. Autor zapravo želi da gledatelj također proživi i osjeti tu razigranost i zabavu koju je on proživljavao stvarajući i sastavljajući ovaj rad prepun zabavnih i veselih elemenata. Unoseći elemente folklora u svoj rad kao što su papirići s raznovrsnim šarenim cvijećem i slike cvijeća, približava nas samoj temi ovog rada – veseloj mladenki iz Markuševca punog cvijeća.

Šutej je na osebujan i duhovit način uspio dočarati taj veseli trenutak u kojem su svi sretni, nasmijani i zaigrani, sve je puno veselih i šarenih boja, sve nekako cvjeta i slavi se život kao takav.

Malo kojem umjetniku uspijeva na tako jednostavan i zabavan način odaslati tako snažnu i jasnu poruku: „Veselite se, uživajte u onome što vam priroda pruža i sve oko vas, živite život punim plućima!“

Ovome kolažu prethode i brojni folk crteži koje je Šutej radio 80-ih godina. Ovaj rad je zapravo živa i posebno zabavna verzija tih crteža. Šuteja ne zanima doslovna vjernost modelu, čak ni prepoznatljivost, već nastoji da njegovo djelo komunicira s promatračem na načelima originalnosti i neobičnosti. Ovaj ciklus ujedno pokazuje kako za Miroslava Šuteja nisu postojale manje reprezentativne ili ozbiljne teme u umjetnosti, niti je umjetnički motiv shvaćao u kontekstu bilo kakve povijesno-stilske potrošenosti, tematske banalnosti ili principa po kojemu vrsno umjetničko djelo mora u sebi uvijek nužno sadržavati intelektualnu, misaonu komponentu. Za njega je svaki čin kreacije značio punovrijednu transformaciju vizualne stvarnosti, u kojoj je sve podređeno autentičnom umjetničkom činu.

4.4. Miroslav Šutej: “Cvijet”

Zanemarivanjem medija kasnog modernizma, nastaje posebna, drugačija vrsta objekta koji se ne može opisati niti kao slika, niti kao skulptura. Razdoblje od 1965.-1969. godine, u koje spada i ovaj rad (1968.) smatra se najplodnijim razdobljem u bogatoj umjetničkoj karijeri Miroslava Šuteja.

Sa sigurnošću možemo reći da taktilno potiskuje optičko. Šutej ga dodatno pojačava novom vrstom objekata, mobilnih objekata u boji. Kao da mu sami prostorni odnosi koje postiže bojom više nisu dovoljni. Čak ga ne zadovoljavaju ni taktilne karakteristike forme kao takve, već uvodi sekvence žuto-crveno-plavih geometrijskih likova i tijela poput trokuta i kuglica u uzorku romba. One se preklapaju, prelaze jedna preko druge, preko rubova i time zapravo proširuju formu u stvarni prostor. Trik je u slijedu boja kojim agresivnom žutom bojom pri dnu, iznad nje je hladna plava boja, a sve završava toplom jarkom crvenom bojom, tj. objektom koji se izdiže prema gore kao cvijet (on je na vrhu). Plavi i žuti trokut jednakih su dimenzija i plavi trokut jednim svojim vrhom preklapa se preko žutog itime kao da umiruje blještavost žute boje iz koje izlazi crveni objekt.

*Sl. 4: Miroslav Šutej, Cvijet,
Drvo, 1968., 50 x 60 x 30, privatna kolekcija*

Nakon uspješne serije grafika sredinom 60-ih godina Šutej se koncentrira na objekte kao što je i ovaj, a tretira ih kao reljefe. Umjetnik je otkrio da uvođenje te treće dimenzije zapravo mijenja ponašanje komponenti – one se ponašaju drugačije nego što je to slučaj na ravnoj površini. Prijelaz iz ravnine plohe na volumen geometrijskih tijela, pokazao je problematičan odnos između ravne površine i stvarnih volumena, kada se umjetnik trudi stvoriti kontinuiranu površinu. Uzorak je na tim kritičnim mjestima jednostavno iskrivljen. Uvođenje boje zahtijevalo je ne samo usklađivanje boje, već i

forme i veličine. Velik pomak očituje se u tome što su crno-bijele uzorke zamijenile žive boje koje su unijele vedrinu i živost koja nije prije bila viđena na taj način.

Za Šuteja ta 1968. godina, kada nastaje i ovaj mobilni objekt, predstavlja vrhunac rada na objektima izrađenima specijalno za jugoslavenski paviljon na Bijenalu u Veneciji.

Vera Horvat Pintarić interpretira te objekte kao “pokušaj odmaka od slikanja na štafelaju“. To je bio zaista poseban i značajan pomak u tom smjeru. Ti su objekti pokazali Šutejevu iznimnu maštovitost i zaigranost raznim oblicima i bojama. Šutej se igra, ali ne samo objektima već i pokrivanjem drugih objekata intervencijama na način na koji se štukatura koristi u arhitekturi. Ako ne promatramo te objekte dovoljno pažljivo, to nas može lako navesti na krivo čitanje.

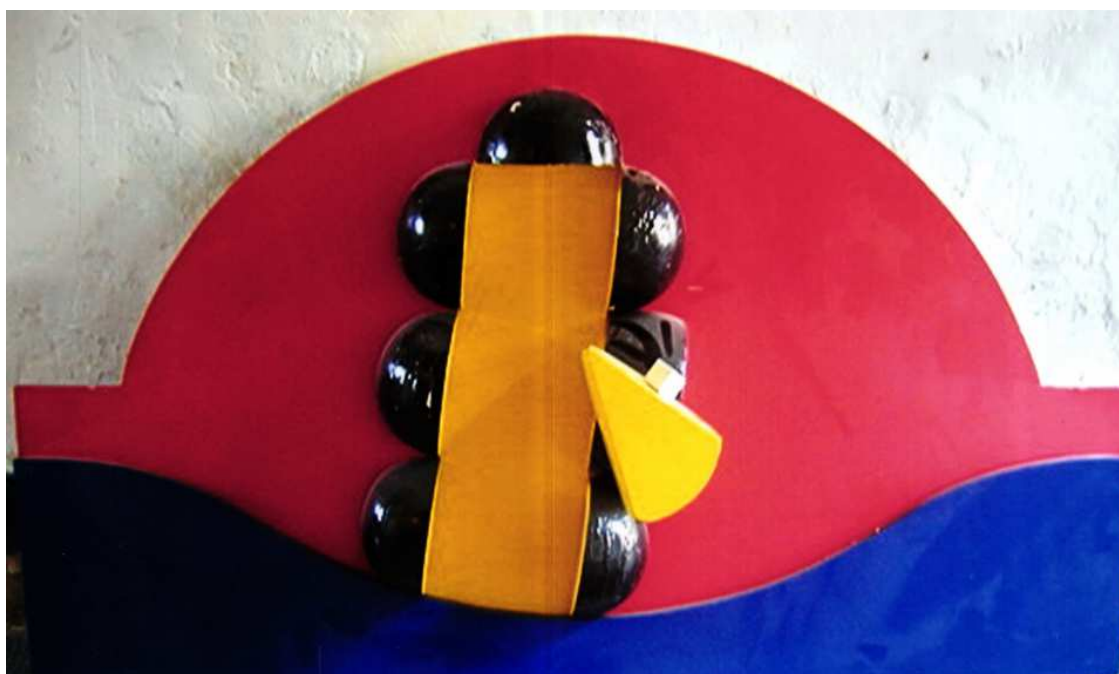
Kod ovog objekta Šutej opet koristi geometrijske oblike i tijela, točnije njih četiri od kojih je čitav rad sastavljen. Imamo dva jednaka trokuta (žuti i plavi) koji se u svojim vrhovima blago preklapaju. Trokuti su od drva i služe kao podloga bijeloj polukugli koja se nadograđuje na žuti trokut i služi kao baza iz koje izranja cvijet. Sam cvijet je zapravo romboid jarko crvene boje koji je sastavljen od deset različitih elemenata (dijelova) različitih veličina i oblika. Svojim rasporedom i geometrijskim oblicima sugerira rastvaranje forme, odnosno latice cvijeta koje se rastvaraju prema van (samo tri su skupljene prema vrhu). Time je Šutej jako vješto i zorno prikazao pupanje cvijeta, sam proces rasta i cvjetanja. Boje koje koristi su primarne boje i jedna neboja (bijela). To su prave proljetne: jarko žuta, nebesko plava i jarko crvena. Time autor unosi u rad jedan veseli, vedri, a ujedno i lepršav i razigran trenutak. Sam oblik cvijeta koji se rastvara svojim laticama simbolizira buđenje, rađanje novog života.

Time vrlo dobro stvara optičku iluziju samog prostora koja je najbolje vidljiva iz gornje perspektive. Nekako prvo nam u oči upada reljefno rastvoren crveni cvijet, zatim plavi trokut i na kraju žuti trokut koji svojom bojom, ali i pozicijom djeluje “najdublje“. Svi elementi same kompozicije su vrlo promišljeno i vješto posloženi tako da gledalac može zbilja uživati u ovom zanimljivom Šutejevom radu, doživjeti ga u potpunosti.

4.5. Miroslav Šutej: "Oko"

Ovaj Šutejev reljef je također iz 1968. godine kao i ovaj prethodni (Cvijet). Na oba reljefa je korištena vrlo slična raspodjela boja (žuta, plava, crvena), samo što kod ovog reljefa Šutej koristi nijanse tih boja, odnosno sve boje su tamnije i zagasitije što se opet sve zajedno vrlo dobro poklapa. Ovaj reljef je dosta suzdržaniji i manje razigran nego neki drugi koje je tada radio (1968.g.).

Donji dio rada čini blago izbočena, valovita površina, dok je cijeli gornji dio ovalnog oblika – poput oka. U samom središtu tog većeg ovalnog oblika je žuto polje pravokutnog oblika koje se proteže od donje plave površine pa skoro do vrha samog objekta. Žuto polje okružuje sedam izbočenih polukrugova crne boje. Ovdje se Šutej ponovno bavio temom optičke iluzije prostora. Žuta boja doima nam se bliže i nekako plošniji, dok crvena boja koja zauzima najveću površinu izgleda "najdublje" polukrug i "najdalje, a zapravo je na podlozi potpuno ravnopravna sa žutom. Plava podloga na samom dnu objekta izgleda najbliže i najplošniji. Iz jednog od crnih polukrugova kao da izrasta drugi pričvršćen za ovaj donji i obrnuto je okrenut prema samom gledatelju.

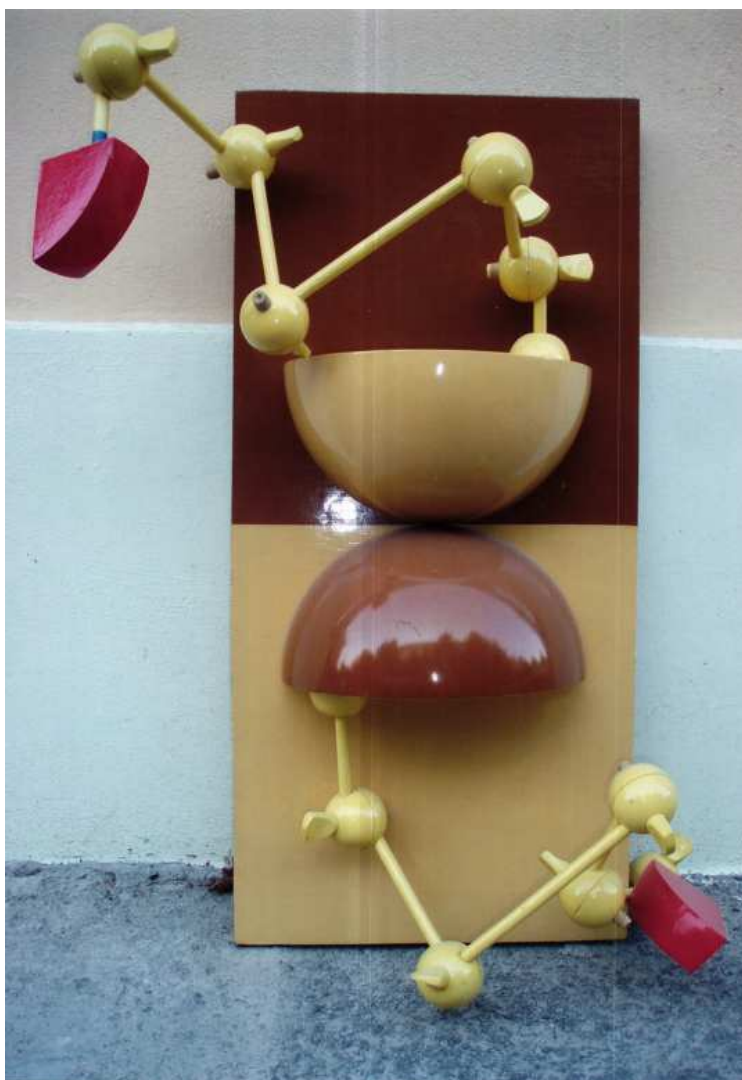
*Sl. 5: Miroslav Šutej, Oko,
Reljef u boji/drvo, 1968., 69,5 x 123 x 20 , privatna kolekcija*

Šutej spretno izvodi iluziju. Iz daljine taj rad može asociirati na zmajevo, zmijsko ili krokodilsko oko koje kao da vreba svoj plijen, kao da pomno prati svaki pokret. Crvena podloga asocira na krv (krvavo oko) dok je žuta kao zjenica koja se skuplja i širi, svijetli u mraku.

4.6. Miroslav Šutej: “Žuto-smeđi objekt”

Žuto-smeđi mobilni objekt iz 1968. godine ima gotovo sve elemente tipične za to razdoblje njegova stvaranja. Maštovita raspodjela geometrijskih oblika, njihova razigranost, uključivanje samog gledatelja u tu duhovitu i otkačenu priču, tj. igru. Naposljetku tu je i igra s bojama koje su ovog puta vrlo suzdržane i smirene, za razliku od nekih ranijih reljefa kod na kojima su prevladavale primarne boje: crvena, plava i žuta koje su dodatno pojačavale razigranost i živost.

Na ovom reljefu prevladavaju zemljane boje poput smeđe i oker žute s malim djelićima crvene. Te boje vizualno smiruju kompoziciju pa je autor trebao voditi računa o razmještanju oblika i njihova izgleda da bi reljef oživio i da bi postigao razigranost. Šutej ipak uspijeva stvoriti taj poseban dojam veselosti i humora koji su jedna od glavnih odlika tih njegovih radova.

*Sl. 6: Miroslav Šutej, Žuto-smeđi objekt,
Reljef u drvu, 1968., 74x34x16, privatna kolekcija*

Najbitnije je bilo uspostaviti ravnotežu između mirnih i oku nenametljivih zemljanih boja i neobičnih oblika koji tvore kompoziciju. Ključnu prevagu u korist razigranosti, humora i zabave donio je poseban razmještaj i spajanje tih oblika te mogućnost njihovog pomicanja i rotiranja. Time ovaj reljef postaje pravi mobilni objekt koji se može mijenjati, a gledatelj dobiva ulogu koautora djela. Taj element je vrlo bitan, ta interakcija između gledatelja i reljefa, ta osobna nota koja ovom radu daje posebno zanimljivu dimenziju. Gledatelj je taj koji Šutejev reljef nadopunjuje i mijenja.

Šutej se igra, ali ne samo objektima već i pokrivanjem drugih objekata intervencijama na način kako se štukatura koristi u arhitekturi. Mobilni objekti poput ovog najbolje se „snalaze“ na otvorenom prostoru. Njima treba posebno okruženje i čistoća prostora i oblika oko njih. Ovaj mobilni objekt traži puno svjetla koje će naglasiti taj neobični oblik. To je tim više potrebno što su boje prigušenije. Drvo je bilo najlogičniji odabir materijala. Drvo je čvrsto, postojano i vrlo podatno za obradu, bojanje i lijepljenje.

Nažalost, objekti u ono vrijeme kada su nastali, nisu bili primljeni s jednakim entuzijazmom kao crteži i grafike. Tako je, primjerice, Igor Zidić smatrao da ti objekti kvalitetom zaostaju za ranim radovima i da je taj cijeli proces na neki način „ugrozio“ Šutejevo slikarstvo. Smatrao je da Šutej ne treba iluzionističke trikove da bi održao korak sa svojim najboljim radovima.

Ovaj rad sastoji se od drvenog kvadra kao podloge i od kugle, tj. dvije polukugle. Podloga je bojom podijeljena na dva dijela: smeđi i žuti. Jedna polukugla je smeđa, a druga je žuta. Žuta polukugla je zalijepljena na smeđi dio podloge, a smeđu je Šutej obrnuto okrenuo i zaljepio na žuti dio podloge. Time je postigao zamjetan optički kontrast. Na ravnu plohu žute polukugle postavlja malu polukuglu na koju spaja tankim drvenim štapićem kuglu s malim krilcem, pa opet kuglu, zatim duži drveni štap okreće prema dolje, opet na njega stavlja kuglu s krilcem, onda podiže štap prema gore. Na kraju je crveno obojan komad drva sa žutom unutrašnjošću koji podsjeća na odgrizeni komad jabuke koji gledatelj zajedno s ostatkom tog „kraka“ može pomicati i zakretati u željenom smjeru. Vrlo slično je i sa smeđom polukuglom koja je s gornje strane zaobljena, a iz nje se prema dolje spuštaju crveni štapići s kuglom, drugom kuglom se oslanja na pod te ona pridržava gotovo čitav reljef. Iz te kugle se uzdiže drveni štapić s kuglom na koju je spojena crvena „kriška“ a na nju tankim štapićem opet kugla s

krilcem. Sve te male kuglice i štapići su žuti. Štapići izgledaju poput ticala koja se pružaju iz tih velikih polukugli. Izgledaju kao radni strojevi, dizalice koje nešto premještaju. Čitav objekt izgleda kao mali robot, kao tijelo s neke druge planete. Svojim vrlo čudnim oblikom ovaj objekt podsjeća na svemirske sonde, ali na poseban način asocira i na neke fragmente nepoznatih životinjskih oblika. U svakom slučaju, to je iznimno zanimljiv i duhovit rad koji kao da nas prenosi u neko drugo, buduće vrijeme.

4.7. Miroslav Šutej: „Slika s izložbe“

Velikim crtežima-kolažima zanimljivog naziva „Slike s izložbe“ iz sredine 80-ih godina, „Šutej u suženom tonalitету sivo-crnih nijansi olovke i tuša ponovno iskazuje svoju virtuosnu crtačku vještinu fino balansirajući na granici između figuracije i apstrakcije“.²⁴

Govoreći o Šutejevoj kreativnosti iz istog razdoblja, Snježana Pintarić kaže da on „otvara još jedno zanimljivo područje istraživanja čiji je zajednički nazivnik metoda recikliranja. U početku koristi probne otiske publikacija kao podlogu za oslikavanje ili ih, izrezujući na uske trake, spaja u slikovite kolaže“.²⁵ Te svoje „Slike s izložbe“ kao i seriju „Aure“ Šutej naziva „crteži discipline“.

Sl. 7: Miroslav Šutej, Slika s izložbe, kombinirana tehnika, 1984., 180x160, privatna kolekcija

²⁴ Pintarić, Snježana. Predgovor kataloga izložbe: Šutej retrospektiva. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013., str. 32.

²⁵ Pintarić, Snježana. Predgovor kataloga izložbe: Šutej retrospektiva. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013., str. 32.

Na ovoj slici Šutej gradi prostor tako da s unutrašnje strane slike, uz sam okvir, u obliku slova G niže tanke blago zaobljene linije, gusto stisnute jednu uz drugu. Rukom pažljivo vuče liniju za linijom. Ruka je posve mirna, a linije precizno iscrtane. Tu lepezu čine stotine crnih i sivih linija. Ako iz daleka pažljivo pogledamo te linije, uočiti ćemo njihovo oku prividno kretanje, treperenje. Bez obzira na gustoću iscrtanih linija, imamo dojam lepršavosti, transparentnosti i bestežinskog stanja na toj slici.

Šutej je vrlo vješt u stvaranju iluzije prostora i samih elemenata slike. Teško je odrediti njihovu materijalnost, težinu, brzinu kretanja pa čak i samu crtačko-slikarsku tehniku kojom se autor služio u postupku rada.

Sve je to običnom, likovno netreniranom oku teško uhvatljivo, i to je jedna sasvim nova dimenzija poimanja umjetničkog djela kao takvog.

4.8. Miroslav Šutej: “Bum-bum/68”

*Sl. 8: Miroslav Šutej, Bum-bum/68,
Bojano drvo, 1968., 200x113x112,5, vlasništvo MSU-a Zagreb*

Šutejevo djelo iz razdoblja kada nastaju njegove maštovite skulpture-objekti iz *Bum-bum* serije i poznato Veliko jaje (zbirka MSU-a). „*Bum-bum* tematizira eksplozivnu pojavu koja se radijalno širi iz centra. Svjedočimo raspadu cjeline na njezine sastavne dijelove, brzoj, silovitoj i dinamičnoj pojavi koja snažno djeluje na naša osjetila. Umjetnik želi iritirati, poticati i uključiti promatrača u aktivan odnos, a u ovim skulpturama aktivan odnos dodatno omogućuju pokretni elementi od kojih je objekt sastavljen. Svaki se element sastoji od nekoliko manjih dijelova spojenih zglobnim mehanizmom te ih je moguće okretati u različitim smjerovima.”²⁶ Na taj način

²⁶Pintarić, Snježana. Predgovor kataloga izložbe : Šutej retrospektiva. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013., str. 26.

dobivamo neograničen broj kombinacija, pri čemu je svaka od njih je novo umjetničko djelo.

Kontrast crvene i zelene te plave i narančaste boje, daje dodatnu vedrinu i stvara optimističan dojam. Svatko tko se nađe kraj ovog *otkačenog* objekta, vrlo brzo biva uvučen u tu Šutejevu čaroliju koja odiše toplinom i razigranošću.

Ovaj objekt svojim oblikom i bojama prkosi vremenu i prostoru u kojem se nalazi. Bez obzira o kojem prostoru je riječ – privatnom ili galerijskom, on ga svojom pojavom oplemenjuje i uzdiže u jednu sasvim novu dimenziju.

4.9. Miroslav Šutej: “Bez naziva”

*Sl. 9: Miroslav Šutej, Bez naziva,
Kombinirana tehnika/platno, 1961., 100 x 100, privatna kolekcija*

Nastanku ovog iznimnog rada prethodili su brojni crteži i skice kojima je Šutej neprestano istraživao i analizirao problem prikazivanja forme koja proizvodi plitak prostor. Pozadina slike je svijetla dok su oblici u prednjem planu tamni; crni i smeđi. Šuteju je kompozicija vrlo bitna, tako da i ovdje posvećuje veliku pažnju smještanju oblika u format.

Veliki sunčev križ se nalazi u središtu kompozicije i to nam prvo upada u oči. Ta deformacija prostora i zamišljanje gigantskih volumena u prirodnom okruženju predstavljali su jedan od ranih izazova za umjetnika. Križ svojom masivnošću i oblikom drži cijelu kompoziciju da se ne raspadne. Doslovno možemo osjetiti težinu u toj robusnoj, masivnoj strukturi samog križa. Smeđa boja i romboidne trake kojima je ispunjen križ stvaraju dojam zahrđalih lanaca.

Šutej gradi kompoziciju tako da u prvi plan smješta sunčev križ, a u drugom planu su ostali oblici razmješteni sa strane. Sunčev križ svojom strukturom „probija“ te oblike, kao da je upao između njih. Gotovo da možemo vidjeti to snažno energetske polje koje se stvara oko križa. Sivo-plava podloga na kojoj je križ daje slici treću dimenziju i dubinu. Desni oblik podsjeća na modernu verziju slavoluka.

Za nastanak sunčevog križa bilo je bitno otkriće romboidne jedinice, tj. četverokuta koji je bio dijagonalama podijeljen na crne i bijele trokute dok je ovdje križ podijeljen okomitim i vodoravnim trakama isto na crne i bijele trokute. Gledano iz daljine ovaj Šutejev rad doima se kao kompjutorski uzorak, ali pomnijim gledanjem vidimo da je to precizan ručni rad. Gusto nanizani crno-bijeli uzorci djeluju poput klastera, stvarajući izvanredno optički i površinski pokrenut *pattern*.

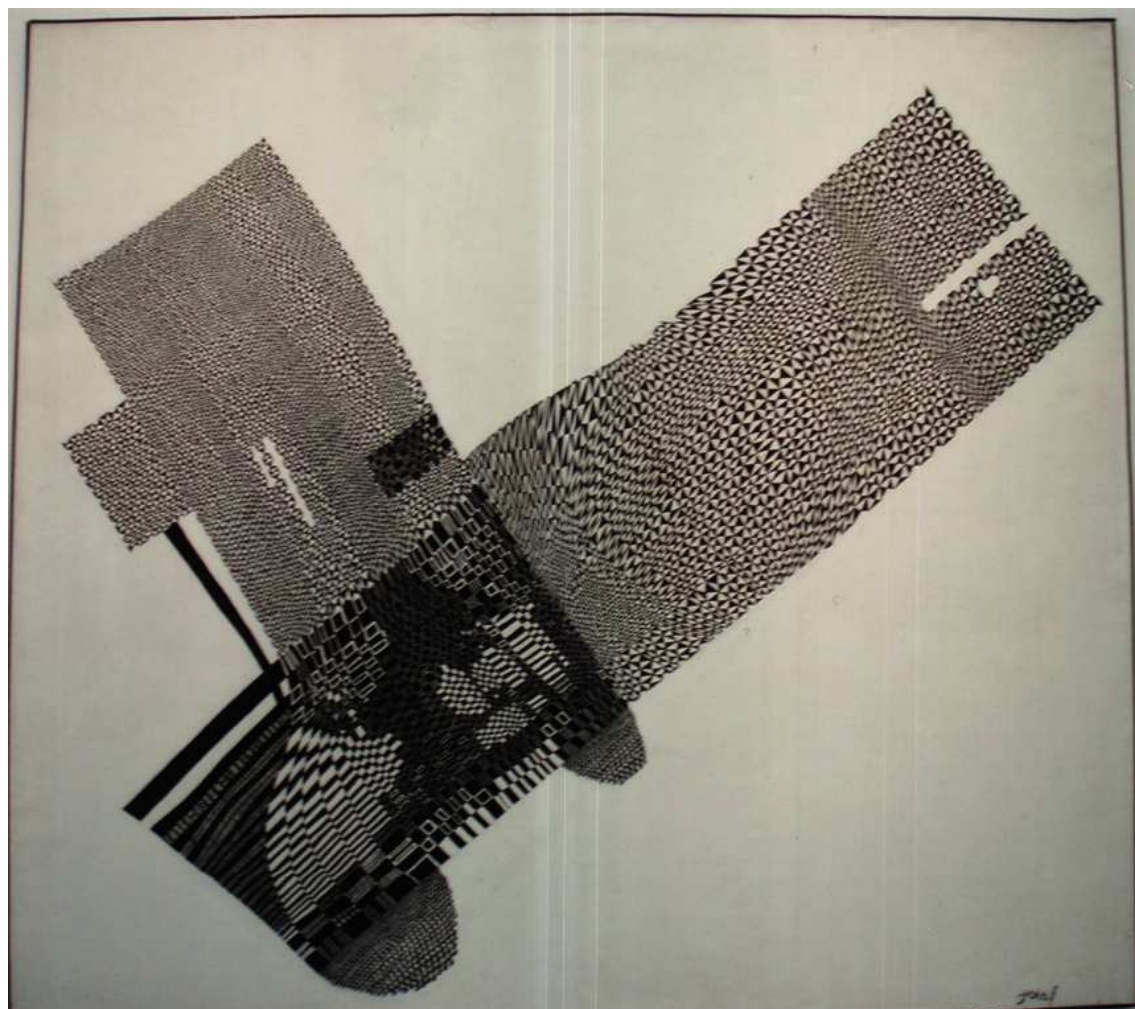
Za rješavanje problema ispupčene strukture mreže bila je potrebna velika geometrijska preciznost. Ta mrežna struktura slična je čeličnoj mreži, a svojom strukturom i oblikom može podsjetiti na orlova krila.

U skladu s principom *op arta* estetski se efekt optičkih fenomena može postići najvećom formalnom jednostavnošću. Ovdje se sam križ doima kao skulptura, kao da iskače u prostor pa time asocira na, primjerice, Džamonjine skulpture u željezu.

„Sunčev križ primjer je lateralnog proširenja forme koja proizvodi plitak prostor u kojem se forma preklapa na rubovima“.²⁷

²⁷Smrekar, Andrej. *Miroslav Šutej: Ikono/mašta-crteži, grafike, slike i objekti 1962-1972*. Zagreb: Skaner studio, 2005., str.14.

4.10. Miroslav Šutej: "Lom svjetlosti slikan 180 sati"

Sl. 10: Miroslav Šutej, Lom svjetlosti slikan 180 sati, slika na platnu, 1963., 210 x 235, vlasništvo MSU-a Zagreb

Ovaj Šutejev crno-bijeli rad slikan na platnu, svojom preciznošću i izvornošću podsjeća na kompjutorske projekcije. Ipak, sve do najsitnijeg detalja, Šutej sve slika vlastitom rukom i to punih 180 sati.

Promatrajući ovaj rad iz različitih kutova, otvaraju se razne mogućnosti iščitavanja: od partije šaha, nizova crno-bijelih polja poput klavirskih tipki pa do raznih zakrivljenih, prividno izbočenih i udubljenih površina.

Lijeva i desna strana dijagonalno se spajaju i sijeku tvoreći slovo V. Lijeva strana se sastoji od sitnijih kugli prekrivenih romboidnim uzorkom. Ti su mali rombovi tamni i svjetliji. Na desnoj strani pozicionirane su veće kugle koje su zakrivljene, ujedno i nepravilne pa tako stvaraju prividnu konkavno-konveksnu igru.

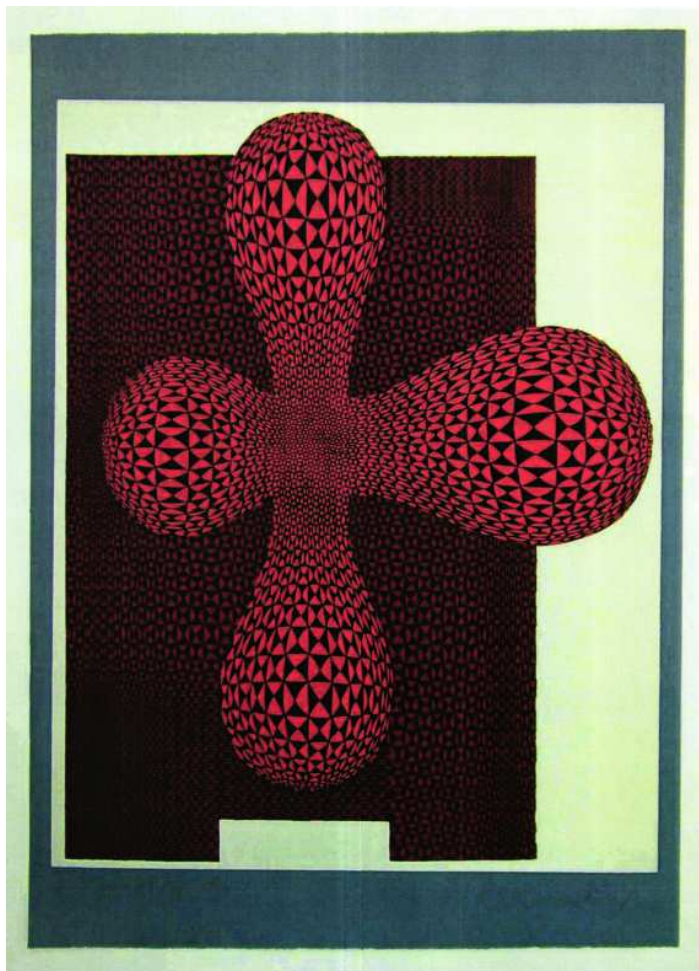
Ta delikatna iluzionistička manipulacija je toliko vješto izvedena da stvarno imamo dojam stalnog protoka energije, slijevanja silnica prema unutra, uvlačenja tih kuglica u nedefiniran prostor. Šutej to postiže postavljanjem većih kuglica kraj manjih, zakrivljujući ih i rotirajući, čime postiže taj iluzionistički efekt.

Donji dio slike gdje se spajaju lijeva i desna strana sastoji se od drugačijih oblika kao što su razni kvadratići i pravokutnici. Na mjestima gdje želi stvoriti iluziju dubine prostora ili udubljenja i izbočenja, Šutej zakrivljuje uzorak, smanjuje ga i zgušnjava.

4.11. Miroslav Šutej: "Bez naziva"-serija Ultra AB

O tome što je sitotisak značio Šuteju tumači Andrej Smrekar: „Sitotisak je bio uzbudljiva, nova tehnika koja mu je omogućavala žive kombinacije boja i dovoljnu preciznost crteža ili rubova na kojima su se sastajale različite boje“.²⁸

Romb je osnovna komponenta koja potiče vizualizaciju. Šutejeve grafike su jednostavno savršene kao znanstveni simulacijski modeli. „Boje proizvode izbočenja i udubljenja koje definiraju uzorak kao paralelne i vertikalne niske kuglica“.²⁹

Sl. 11: Miroslav Šutej, *Bez naziva-serija Ultra AB*,
Sitotisak na papiru, 1966., 69.6 x 49.8, vlasništvo MSU-a Zagreb

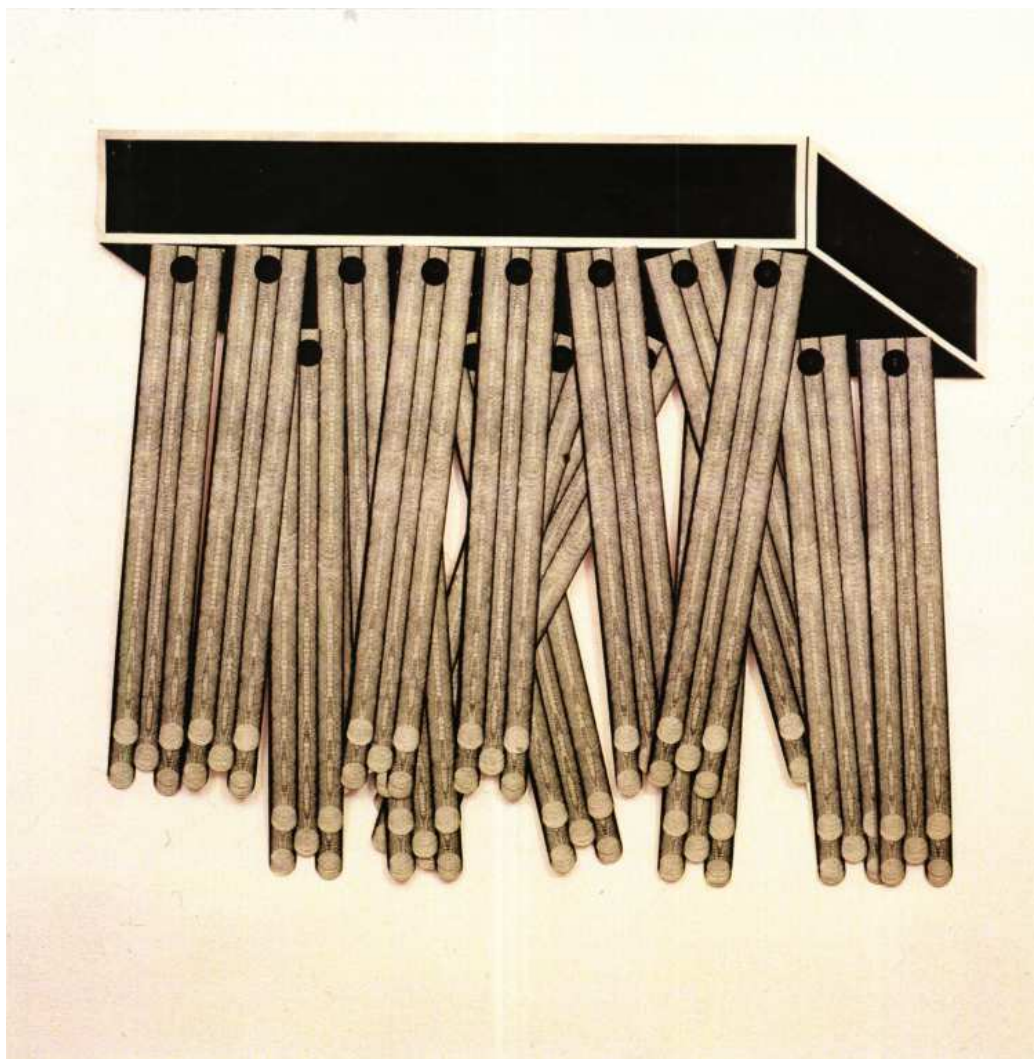
²⁸Smrekar, Andrej. *Miroslav Šutej: Ikono/mašta-crteži, grafike, slike i objekti 1962.-1972.* Zagreb: Skaner studio, 2005., str.15.

²⁹ Isto, str.16

Površina rada je tamno crvene boje, potpuno ispunjena uzorcima različito okrenutih kuglica unutar kojih su mali crni rombovi. Gotovo iz samog središta kompozicije izbijaju četiri izdužene kugle (gore, dolje, lijevo, desno). Gornja i desna kugla izlaze čak izvan kompozicije. Imamo dojam kao da se neko organsko tkivo pokušava istrgnuti prema van, kao da je zarobljeno u samoj kompoziciji. Ovu izvanrednu i iznimno uvjerljivu optičko-taktilnu iluziju Šutej postiže korištenjem svjetlo crvene boje za izdužene polukugle na tamno crvenoj pozadini i postepenim smanjivanjem kuglica i rombova prema središtu te njihovim rotacijama.

Možemo reći kako u ovom Šutejevom djelu organsko pokušava narušiti stabilnost same materije. Čitava površina se urušava probijanjem njezinih granica. Organički oblici kao da se rađaju iz same površine, mijenjajući strukturu djela. Stalna napetost nas drži maksimalno usredotočenima na ovaj Šutejev rad koji pršti energijom.

4.12. Miroslav Šutej: "Crtež s crnom kockom"

Sl. 12: Miroslav Šutej, Crtež s crnom kockom, mobilna grafika, sitotisak/papir, metal, 1970., 80 x 96, vlasništvo MSU-a Zagreb

Šutej se 70-ih godina sve više bavi složenijim kompozicijama u kojima koristi puno elemenata. U izradi tih radova posebnu pažnju posvećuje samoj teksturi, pomične krakove obavlja gustim mrežastim tkivom. Kako bi dobio potpuno pravilne linije, Šutej kod izrade krakova i ostalih elemenata koristi krivuljar i ravnalo.

Ovo djelo se sastoji od baze (kocke) na koju su pričvršćeni pomični elementi (krakovi). Krakovi su pričvršćeni za kocku i sastoje se od više članaka koji se višestruko razlažu. Svaki krak se sastoji od pet spojenih članaka nalik drvenim štapićima. Stvoren je lebdeći efekt- bestežinsko stanje. Krakovi su nakošeni, preklapaju se, poredani jedni pored drugih i jedni iza drugih i tako naglašavaju prostornost, dubinu kocke iznad njih.

Unutar svakog kraka zaobljene crte se prepliću poput spirala i time stvaraju poznati moire efekt. To jako podsjeća na op-crteže iz ranih 60-ih godina kada su takvi uzorci i efekti bili vrlo česti. Uspostavljen je aktivan odnos s promatračem.

Gubitkom treće dimenzije i svođenjem djela na plohu Šuteju se ukazuju razne mogućnosti, ali i problemi koje treba postepeno rješavati. Dvodimenzionalnost plohe iluzijom dubine dobiva treću dimenziju. Na ovom crtežu to se postiže aksiometrijskim prikazom pomičnih elemenata, a prestrukturacijom elemenata, npr. jednih iza drugih, mijenja se prostorna iluzija tj. dodatno se naglašava.

Efekti na teksturi nisu slučajni, čitavo djelo je izvedeno u strogoj perfekciji koja je dosljedno provedena do najsitnijeg detalja.

Ovaj rad spada u Šutejevu seriju kocki iz početka 70-ih godina na kojima on dočarava prostornu iluziju na svoj specifičan način.

4.13. Miroslav Šutej: "Slika s izložbe"

Nakon drva s kojim je imao dosta poteškoća i komplikacija, Šutej početkom 80-ih godina prelazi na papir i kolaž kod kojih nalazi sve osobine potrebne za ostvarenje svojih ideja. Vrlo vješto održava ravnotežu između apstrakcije i figuracije i time ponovno pokazuje svoju virtuoznost i maštovitost. Svojom izuzetnom crtačkom vještinom svijet savršenosti i mašte pretvara u stvarnost na papiru.

Sredinom 80-ih godina radeći velike crteže-kolaže *Slika s izložbe* on koristi tonalitete sivo-crnih nijansi, ali počinje uvoditi boju i nijanse crvene, zelene, žute i plave boje i tuša.

Možemo reći da Šutejeva kreativnost doseže svoj vrhunac u osamdesetima kada uz sve to istražuje i metodu recikliranja. Na ovom radu možemo vidjeti pomak unaprijed; umjesto dominantno sivo-crnih nijansi koje su ovdje samo na gornjem lijevom dijelu, ubacuje i nijanse crvene, zelene i plave boje.

Sl. 13: Miroslav Šutej, Slika s izložbe, kombinirana tehnika, 1985., 150 x 100, privatna kolekcija

Ovaj rad je koloristički nabijen što mu daje i dodatnu snagu. Bočni široki rubovi ovog pravokutnog okvira ispunjeni su blago zaobljenim zelenim, crvenim i plavim linijama koje svojim oblikom i bojom naglašavaju iluziju masivnosti i izbočenja okvira, tj. stvaraju tu treću dimenziju. Boje prelaze iz svijetle u tamnu i obrnuto stvarajući

iznimno jak iluzionistički efekt. U sredini okvira je manji pravokutnik koji se naizgled čini uvučen i potpuno plošan naspram vizualno masivnog okvira.

Taj središnji pravokutnik ispunjen je recikliranim elementima otpada. Koji čine blago zaobljene forme-trake koje se međusobno preklapaju i sjajno nadopunjuju na boje vanjskog okvira.

Ova slika je pričvršćena na podlogu ogledala koje se vidi samo uz rubove i time sam rad dobiva na težini i djeluje fluidnije i čišće.

4.14. Miroslav Šutej: "Mobilni crtež"

Dok su nastajale neke od posljednji Šutejevih serija skica, crteža i realizacija objekata čiji se zglobovi mogu pomicati, javlja se nešto potpuno novo i originalno: mobilni crtež. On je zapravo ta zlatna sredina, kompromis između objekta i „običnog“ crteža. Budući da je djelo izgubilo treću dimenziju, Šutej je nadomješta laganom optičkom varkom, tj. iluzijom dubine prostora.

Sl. 14: Miroslav Šutej, Mobilni crtež, olovka na papiru/ispod stakla, 1973., 62 x 60, privatna kolekcija

Ovaj rad se sastoji od petnaest traka koje se od lijevog i desnog kraja postupno povećavaju tj. produljuju pa izjednačavaju prema sredini. Te sve trake svojim položajem čine dobru podlogu unutar koje Šutej upisuje kružnicu. Svaka traka je u gornjem dijelu pričvršćena za podlogu tako da se one pojedinačno mogu pomicati i okretati u svim smjerovima. Vrlo vještím sjenčanjem Šutej postiže iluziju dubine. Osjeća se sam volumen kugle kao da je možemo obuhvatiti. Podloga iza kugle je bijele boje pa time crna kugla još više dobiva na voluminoznosti i masivnosti.

Sve je vrlo precizno izvedeno, prije toga pomno proučeno i izmjereno, tako da je čitav rad doveden do geometrijske perfekcije.

Osnovna baza je kugla koja je na neki način sastavljena od pomičnih traka koje se okretanjem mogu presložiti dok će čitava struktura poslužiti kao predložak za neka buduća preoblikovanja.

Na ovom radu možemo uočiti Šutejev povećan interes za optičke fenomene koji se pojavljivao i bio često prisutan u ranijem razdoblju Šutejevog iznimno plodnog stvaralaštva.

Ovaj rad svojom uravnoteženošću i iznimnom spretnošću izvedbe vrlo snažno djeluje na promatrača.

4.15. Miroslav Šutej: "KT29-IV"

Sredinom 60-ih godina Šutej se potpuno posvećuje izradi objekata koje stavlja (vješa) na zid i zapravo ih tretira kao reljefe. Možemo slobodno zaključiti da se zapravo prostorne iluzije njegovih crteža i grafika testiraju i stavljaju u tri dimenzije.

Ovaj rad je tipičan primjer svega dosad navedenog, velika obojena ploča koja služi kao podloga na koju su pričvršćene manje kuglice. Ploča je obojena tako da su zeleni trokuti s lijeve i desne strane, nakošena bijela polja sa ravnim i zaobljenim crvenim linijama, u sredini široko crno polje na kojem su male kuglice i veće polukugle. Imamo dojam da se sve uvlači prema unutra, prema središtu.

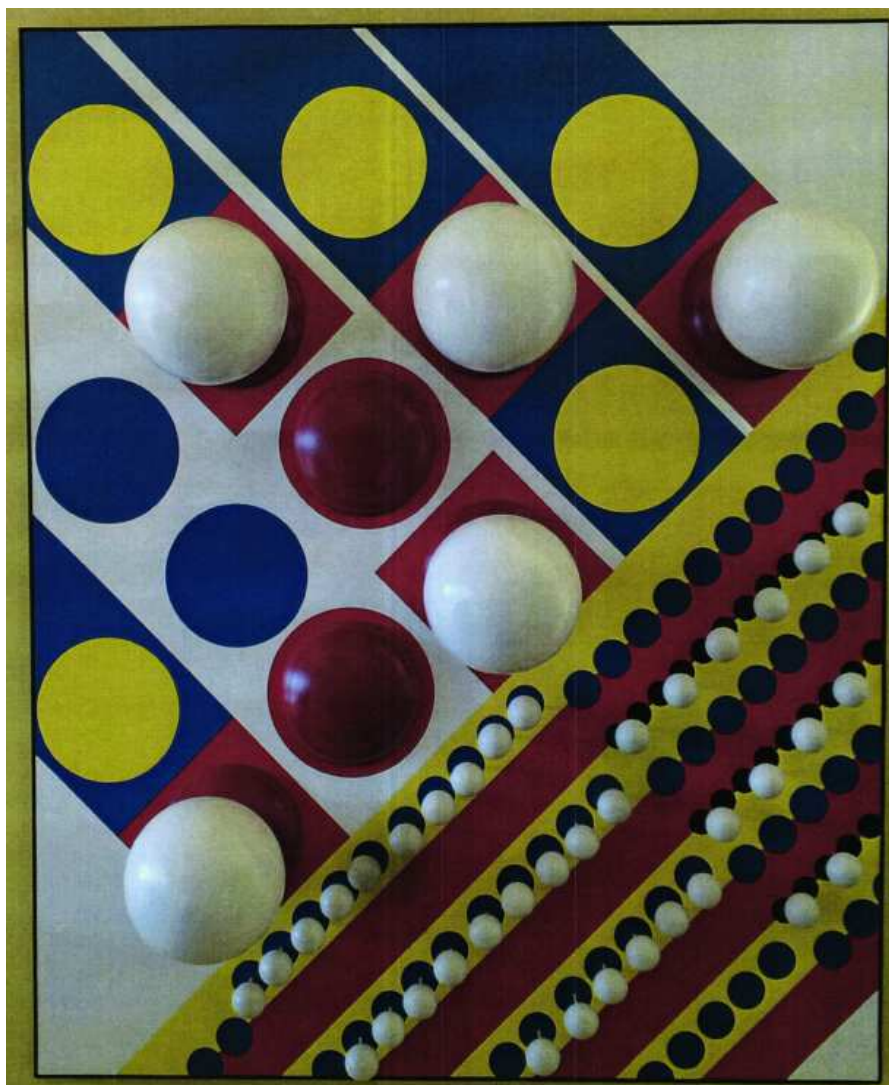
Sl. 15: Miroslav Šutej, KT29-IV, Objekt-kombinirana tehnika/drvo, 1966., 122 x 110 x 9,3, vlasništvo MSU-a Zagreb

Uvođenjem treće dimenzije puno toga se mijenja. Motive sa crteža i grafika samo je preselio na ploču na kojoj se ta njegova igra može puno intenzivnije osjetiti jer je i sam promatrač puno aktivnije uključen u rad te je sada pred promatračem puno više izazova. Sve je nekako puno opipljivije i stvarnije nego što je to bio slučaj kod grafika i crteža.

Prelaskom na ploču otvaraju mu se brojne mogućnosti za naglašavanje i kreiranje te vrlo bitne treće dimenzije. Šutej koristi teniske i gumene loptice raznih boja (crvene, zelene, crne) te drugenekonvencionalne materijale. Ubrzo postaje nezadovoljan trajnošću gumenih loptica pa počinje koristiti drvo koje estetski mijenja i ujedinjuje živim bojama modelarskog laka.

U samom početku kada nastaju ti objekti (objekti-slike, skulpto-slike) oni služe kao jedna vrsta estetskih prototipova koji se vješaju na zid i njihovo čitanje i razumijevanje znalo je biti vrlo problematično. Nakon postepenog prilagođavanja i upoznavanja publike s takvim novim tipom radova, s vremenom promatrač polako ulazi u taj Šutejev razigrani svijet i počinje ga djelomično shvaćati. Ta čitanja postaju sve uzbudljivija kako se rad promatra iz različitih kutova poput razumijevanja situacije u partiji šaha.

4.16. Miroslav Šutej: bez naziva/ serija "KT"

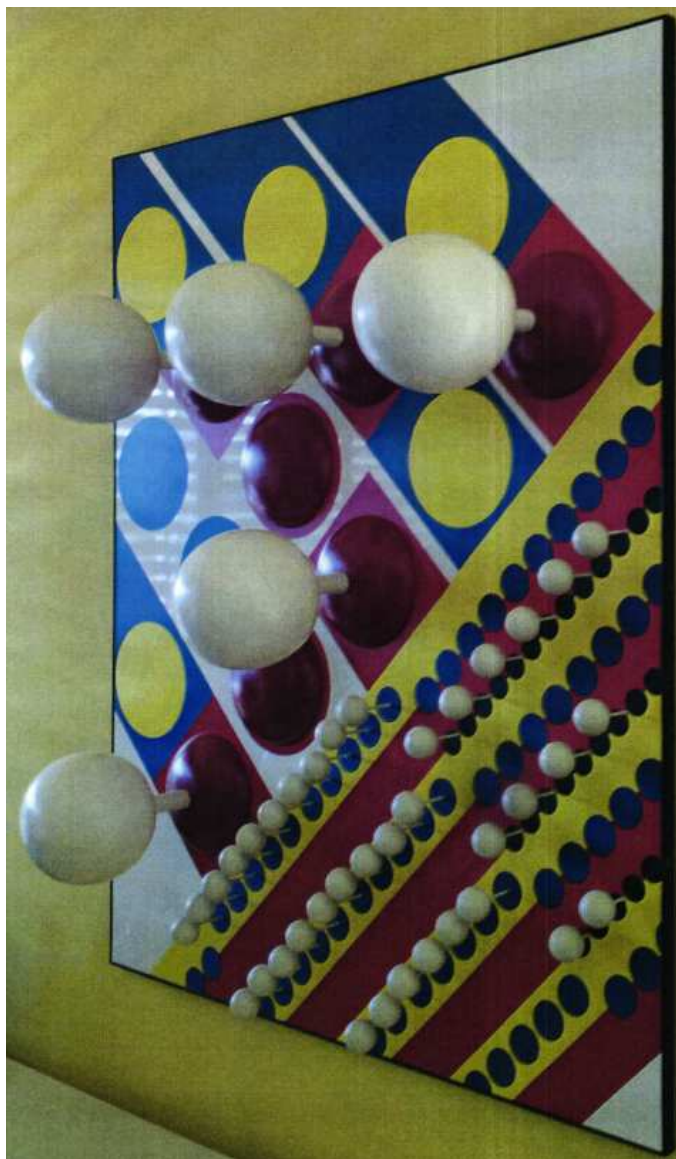
*Sl. 16: Miroslav Šutej, bez naziva/ serija "KT",
Slika-objekt (Skulpto-slika), kombinirana tehnika/drvo, 1966., 122 x 101 x 30, privatno vlasništvo*

Ova zanimljiva skulpto-slika u potpunosti je određena bojama i oblicima koje svojim postavom stvaraju jedan potpuno novi, zaigrani svijet.

Čitava kompozicija je poput igraće ploče neke društvene igre (npr. Čovječe ne ljuti se) sastavljena u jednom dijelu od dijagonalno postavljenih žuto-crvenih traka iz kojih „iskaču“ bijele kuglice. Na žutim trakama su gusto poredani tamno plavi kružići koji svojom bojom stvaraju jak kontrast naspram bijelih kuglica iste veličine i stvara se dojam kao da iz tih tamnih rupa „iskaču“ bijele kuglice. Tako je stvorena vrlo uvjerljiva optička varka za promatrača. Istodobno, te „rupe“ se doimaju poput sjena. Vizualno udubljeni i stvarno izbočeni segmenti stvaraju taktilnu površinu koja doslovno vibrira snagom boja i oblika.

U drugom većem dijelu kompozicije nalaze se veća crvena i plava polja kvadratnog i kružnog oblika. U plava polja su upisani žuti krugovi, a na crvena Šutej postavlja crvene polukugle na koje još dodatno pričvršćuje bijele drvene kugle. Volumen je još dodatno naglašen malim trikom u slijedu boja koji počinje jarko crvenom, a završava bijelom izbačenom u prostor koja pojačava taj dojam lebdenja u prostoru.

Osim kontrasta u bojama ovdje imamo i kontrast veličina i polja i oblika; u donjem dijagonalnom dijelu imamo takve žute i crvene trake s malim, gusto nanizanim kuglicama koje doslovno ispadaju i iskaču u prostor. U drugom, većem dijelu ploče imamo široka masivna polja sa čvrsto pričvršćenim polukuglama i kuglama. Čitava kompozicija djeluje vrlo atraktivno.

Sl. 16: Miroslav Šutej, bez naziva/ serija "KT",
Slika-objekt (Skulpto-slika), kombinirana tehnika/drvo, 1966., 122 x 101 x 30, privatno vlasništvo

Šutej vrlo lukavo i spretno uspijeva maksimalno isprovocirati oči promatrača na kojeg prenosi to veselje.

Ovaj rad nastaje iste 1966.god. kao i prethodno analiziran rad „KT-29-IV“. Kod oba rada Šutej koristi trajnije drvene kuglice za razliku od prijašnjih gumenih i teniskih kuglica. Zajedničko ovim radovima je kompozicija sastavljena od velike ploče čija površina je ispunjena intenzivnim i kontrastnim bojama na koje su pričvršćeni objekti od lakiranog drveta. Glavna razlika između njih je u tome što je kompozicija „KT-29-IV“ puno složenija.

Ovaj rad se nalazi u privatnoj kolekciji te stoga može pružati užitek za oko samo svom vlasniku i njegovom najbližem krugu dok je rad „KT-29-IV“ dostupan širokoj publici, budući da je u stalnom postavu MSU-a.

Ta 1966. godina je bitna i po tome što Šutej tada predstavlja svoje grafike i objekte u drvu na samostalnoj izložbi u Galeriji suvremene umjetnosti. „U tehničkom smislu, to nisu više djela na plohi (crteži, slike), nego djela s ulaskom u treću dimenziju, ranije bi se reklo reljefi, a u trenutku njihove pojave za obilježavanje prirode tih djela uveden je termin slike-objekti, što podrazumijeva vezu vizualnog i taktilnog, plošnog i prostornog, iluzionističkog i konkretnog. Riječ je o jednom ukrštenom žanru koji se u umjetnosti sredine šezdesetih godina javlja u različitim oblicima, kao napeta platna (shapedcanvas) kod američkih i engleskih autora, kao pittura-oggetto kod talijanskih, pretežno na tragu Fontane, a svima je zajedničko prevođenje slike u predmet, dakle opredmećenje i oprostorenje slike, njena materijalizacija, objektualizacija, makar djelomično ambijentalizacija.“³⁰

Riječ je o vrlo atraktivnoj i vješto postavljenoj kompoziciji koja u potpunosti probuđuje vizualno (optičko) kod promatrača, ali jednim dijelom i taktilno.

³⁰Denegri, Ješa. EXAT 51 i Nove tendencije: umjetnost konstruktivnog pristupa. Zagreb : Horetzky, 2000., str. 474.

5. Komunikacija između djela i gledatelja

Dvosmjerna komunikacija između likovnog djela i gledatelja ujedno i jest jedan od fenomena onoga što suvremeno djelo čini aktualnim u prostoru i vremenu.

Za Molnara i Morelleta „svaka spoznajna teorija počinje nužno percepcijom. Umjetničko djelo je sustav *osjetilnih qualia* koje pripadaju prostorno-vremenskom svijetu. Potpuno je prirodno da se mi u našim kritičkim istraživanjima obraćamo našim čulima“.³¹ Dalje kažu: „Baza ukupnog estetskog užitka nalazi se u djelu, ili točnije, u recipročnom odnosu između primaoca-oka i stimulansa-djela.“³²

U svim fazama umjetničkog stvaranja Miroslava Šuteja, a posebno u njegovim mobilnim grafikama pokrenut je novi stvaralački proces involvirajući gledatelja u suatorstvo i zajedničko kreativno oblikovanje grafičkoga djela. Aktivnost promatrača mijenja njegovu poziciju i odnos s djelom i autorom brišući razlike, stavljajući znak jednakosti među njima. Štoviše, ta aktivnost kreativan je čin koji u interakcijskom procesu pokreće elemente grafičkoga lista u mobilno likovno djelo otvoreno stalnim promjenama. Pokretne elemente gledatelj može okretati po volji, na taj način varirajući njihovo oblikovanje – to su ‘otvorena umjetnička djela’. U tom interakcijskom odnosu djela i gledatelja nastaje kreativni čin.

„To su djela koja su željela razgovarati s posjetiteljima, s onima koji ih gledaju. To su djela koja svaki posjetitelj može oblikovati kako želi pomičući pojedine njihove dijelove prema svom nahođenju. Upravo po tomu je Šutej postao prepoznatljivi u cijelom svijetu“, kaže Snježana Pintarić povodom retrospektivne izložbe Miroslava Šuteja u Muzeju suvremene umjetnosti.³³

³¹FrancoisMolnar – FrancoisMorellet, *Za progresivnu apstraktnu umjetnost*, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, kolovoz-rujan 1963.

³² isto

³³ Pintarić, Snježana. Predgovor kataloga izložbe: Šutej retrospektiva, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013., str. 22.

6. Zaključak

Gotovo pola stoljeća Miroslav Šutej predstavljao se uvijek s novim i inovativnim radovima. Njegovo iznimno stvaralačko umijeće ostavilo je vidan trag na hrvatskoj likovnoj sceni zajedno sa jednim od najosebujnijih umjetničkih opusa suvremene hrvatske umjetnosti. No, recepcija njegovih radova nije se zadržala samo u okvirima nacionalne suvremene umjetnosti, odnosno, prostora bivših jugoslavenskih republika. Sonja Briski Uzelac navodi kako je Almir Mavignier svjedočio da je 1960. godine kada je u sklopu izložbe Novih tendencija boravio u Zagrebu „prvi dodir s umjetnicima i umjetničkim kritičarima bio uzbudljiv zbog otvorenog duha jedne začudno dobro informirane grupe.³⁴ Takav stav može se odnositi i na teorijsko razmišljanje i kreativno djelovanje Miroslava Šuteja kao jednog od vodećih protagonista tih neoavangardnih procesa šezdesetih godina u domaćoj umjetnosti.

Šutejevi radovi nalaze se u vodećim svjetskim galerijama i muzejima kao što su londonska Galerija Tate, Muzej moderne umjetnosti u New Yorku (MOMA) te u zbirkama zagrebačkog i riječkog Muzeja suvremene umjetnosti.

Naglašeni optički crno-bijeli elementi koji se javljaju u serijama Šutejevih crteža "Za Šuteja je "biti dubok" bilo jedno nategnuto, grubo i pretenciozno pitanje. Jer, od i grafika nadilaze usko određenje op arta: umjetnik stvara svoj vlastiti svijet «optičke fantastike» i «strategije vizualnog šoka» (Zvonko Maković). Od običnih je stvari stvarao prava čudesa i mirakule, od "konfekcije fantaziju"...³⁵ Plošnost, taktilnost i istraživanje prostora tri su pažljivo isprepletene linije Šutejeva stvaralaštva. Upravo zato Šutej vrlo lukavo izvodi optičku varku tako što žuti trokut stavlja prednjim dijelom ispod plavog, na žuti trokut stavlja bijelu polukuglu, a na nju crveni romboidni oblik koji se rastvara i uzdiže prema gore.

Ješa Denegri govoreći o Šuteju, govori o njegovom individualnom stvaralačkom izražavanju i kaže: „I dok se većina umjetnika koji se koriste geometrijskim elementima kreće u djelokrugu jednog novog konstruktivizma u kojemu je dominantna racionalna operacija građenja djela, Šutej stoji izvan svakog strogo određenog stilskega koncepta

³⁴ Briski Uzelac, Sonja: *Kako nevidljivo učiniti vidljivim ili oblikovanje gledanja i viđenja*, u: *Šutej retrospektiva*, katalog izložbe, MSU, Zagreb, 2013.; str. 54

³⁵ Šimat Banov, Ive : *Umjetnik koji je konfekciju pretvarao u fantastiku*, Jutarnji list, Zagreb, 20.05.2005., str. 38

pokazujući ujedno sposobnost slobodnog i vrlo raznovrsnog formuliranja i preformuliranja konfiguracije tih precizno definiranih sastavnih jedinica. Upravo u tome se i sastoji posebnost i individualnost njegovog stanovišta: radi se, naime, o vizualnoj fantaziji izuzetne vrste, o fantaziji koja računa na „metafiziku egzaktnog“ i koja iz te prilično paradoksalne veze izvlači neočekivana i stalno nova područja oblikovnih rješenja“.³⁶

Na individualizam Šuteja ukazuje i Zvonko Maković kad ističe kako „se on ne zadovoljava predloškom kojeg crta, nego ga uvijek interpretira, propušta kroz filtere svoje mašte i svojeg osobnog viđenja stvarnosti“.³⁷ Miroslav Šutej je analitičku premisu proisteklu iz nasljeđa konstruktivističkog duha, uz razvijanje koncepta „umjetnosti kao istraživanja“ postavio na sasvim novu razinu umjetničke invencije. Varijabilnost oblika i tzv. ludički pristup umjetničkom djelovanju nije kod Šuteja nikada prerastao u svojevrсни akademski manirizam i nizanje poetički praznih, ali savršeno zanatski stvorenih djela s predznakom geometrijske apstrakcije ili op-arta, što će zapaziti i teoretičarka umjetnosti Sonja Briski Uzelac: „Umjetnik tako svaki put iznova otkriva stvari, što osobito vrijedi za Šuteja, onu neuhvatljivu raznolikost oblika naših doživljaja i viđenja, izražava onu sferu neizrecivog – ali ne na način izricanja ili izravnog dovođenja do značenja. Sama začudna strukturiranost umjetničke poruke je produktivna, vodi razgradnji automatizma u gledanju i viđenju, u procesu dekonstrukcije, jer ima dvosmisleni strukturu u odnosu na sistem očekivanja koji predstavlja usvojeni kôd.“³⁸ Upravo to je u opusu Miroslava Šuteja značajna idejna i likovno-prostorna nova kvaliteta, jer „apstrahiranjem od stvarnosti, promatrač je uveden u privid (iluziju) stvarnosti... Kad promatrač uđe u svijet privida, prema riječima Romana Ingardena, ravna površina papira nekako iščezava iz vidnog polja.“³⁹

"Njegov opus obilježuju", kako je napisao Tonko Maroević, "igra, podsmješljivost, ležernost i prividna nepretencioznost te neprestana svježina i vitalnost."⁴⁰ Jedna od tema kojima se vraćao čitav život s uvijek novim idejama su ruke: Šutej je u šaci i dlanu

³⁶Denegri, Ješa. Mobilni crteži Miroslava Šuteja, predgovor u katalogu, Galerija Doma omladine, Beograd, 1970.

³⁷Maković, Zvonko (1981.) *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, str. 7.

³⁸Briski Uzelac, Sonja: *Kako nevidljivo učiniti vidljivim ili oblikovanje gledanja i viđenja*, u: *Šutej retrospektiva*, katalog izložbe, MSU, Zagreb, 2013; str. 57-58

³⁹ Briski Uzelac, Sonja: *Kako nevidljivo učiniti vidljivim ili oblikovanje gledanja i viđenja*, u: *Šutej retrospektiva*, katalog izložbe, MSU, Zagreb, 2013; str. 58

⁴⁰Maroević, Tonko, Predgovor izložbe *Homage:Miroslav Šutej 1936-2005*, Galerija Forum, Zagreb, 18.05.2007-12.06.2007.

vidio lice, biljke, strojeve, gradove i još bezbroj fantastičnih oblika. Ciklus *Ruke* (1958.-1992.) i završava zaigrano: umjetnikovim rukama položenim na staklo fotokopirnog stroja i tako umnoženim. Kako ističe Maroević: "Šutej se nije mogao izgubiti u kojem god da je smjeru krenuo."⁴¹

„Ostavio nam je tako bogatu skalu realizacija, da možda tek sada možemo sabrano odmjeriti učinak cjeline, vrednovati ulog u suvremenosti i odmak prema trajnijim orijentirima. Jer nema dvojbe da njegove faze ne duguju prolaznim modama koliko afirmiraju svježinu osobnih reakcija i ljepotu skladnih kombinacija. Kao što je umio pripitomiti kaos isto tako je uspio dinamizirati ideju kozmosa, kao što je sredio čestice kromatski polariziranih polja jednako je pokrenuo silnice poziciono kontrastiranih elemenata...”⁴²

Šutej je umro 2005.godine, ali njegova djela i dalje bude pažnju i aktualna su bez obzira na mijene u umjetničkim i kustoskim tendencijama i kretanjima, što najbolje dokazuje nedavna retrospektivna izložba Miroslava Šuteja u Muzeju suvremene umjetnosti iz 2013. godine.

Tonko Maroević je napisao: „Rad je u Šutejevu ateljeu prestao, ali nimalo nije prestalo zračenje njegovih amblematičnih ostvarenja. Ne samo da nam očni živci i dalje prenose njihove dobre vibracije, nego i naš duh najpozitivnije reagira na izazove šutejevskih kadrova i objekata, s veseljem se prepušta dosjetljivoj igri, dorađenoj kompoziciji, domišljenoj organizaciji. Šutnja što ju je sudbina nametnula vedrom demijurgu nije umanjila bujnu rječitost njegovih ostvarenja.”⁴³

Danas bismo u svjetlu novih interpretacijskih pristupa umjetnosti uz uvođenje mnogih pojmova iz suvremene znanosti s područja eksperimentalne fizike i astrofizike (višedimenzionalni prostor, svijest o iluziji jedne čvrsto određene i zacrtane stvarnosti, relativnost prostora, vortexi / prostorni tuneli i sl.) mogli primijetiti kako je Miroslav Šutej svojim senzibilnim umjetničkim ticalima osjetio nadolazeće, buduće vrijeme, daleko izvan bilo kakvog trendovskog eksperimentiranja u stvarnom trenutku svojeg djelovanja. Njegov „autentični duh kreativne hibridnosti, nekada tako dalek

⁴¹Maroević, Tonko, Predgovor izložbe *Homage:Miroslav Šutej 1936-2005*, Galerija Forum,Zagreb, 17.05.2007.-12.06.2007.

⁴² isto

⁴³Maroević, Tonko, Predgovor izložbe *Homage:Miroslav Šutej 1936-2005*, Galerija Forum,Zagreb, 17.05.2007.-12.06.2007.

modernizmu, a kasnije tako blizak postmodernom stanju⁴⁴ premostio je desetljeća kustoskih koncepcija i teorijsko-stilskih obrazaca u kojima su se mnogo puta stilski i kreativno gubili drugi istaknuti suvremeni hrvatski umjetnici. Očito duboko kreativno uronjen u jednu drugu dimenziju vizionarske zbilje, Miroslav Šutej ostavio je za sobom umjetnički opus koji je trajno otvoren na nova teorijska čitanja i stilsko-inovativne kontekstualizacije unutar korpusa suvremene europske i svjetske umjetnosti. U tom kontekstu, njegov je kombinatorički i ludički senzibilitet premostio neka desetljeća velikih stilskih fenomena u suvremenoj hrvatskoj umjetnosti, primjerice, fenomen Nove slike u osamdesetim godinama ili postmoderna gibanja i impulse koji su trajali još u prvim godinama novoga tisućljeća. Miroslav Šutej nije zazirao od izvjesnih eklektičkih epizoda u različitim materijalima i medijima, od, primjerice, dorađivanja fotokopiranih fotografija olovkama u boji ili instalacija s Barbie lutkama, jednako kao što je sustavno reciklirao kolaže stvarajući nove cikluse *Aure* i *Kaos*. U periodu osamdesetih i devedesetih godina, Miroslav Šutej će po prvi puta u svojim radovima izražavati *hommage* ženskom licu, ljepoti i - možemo slobodno reći - ženstvenosti.

Ono što Miroslava Šuteja čini i danas aktualnim unutar korpusa suvremene svjetske umjetnosti jest vremensko određenje u kojemu je među prvima počeo eksperimentirati s nekim postulatima koji se tek u posljednjih dvadesetak godina aktivnije javljaju u multimedijским ambijentima i video-radovima mlađih generacija umjetnika, posebice na hrvatskoj suvremenoj likovnoj sceni. To su, prije svega, princip interaktivnog odnosa između umjetničkog djela i promatrača koji je bio konstanta Šutejeva rada, a to je načelo interaktivnosti primjenjivao i dvodimenzionalnom mediju, stvorivši mobilne crteže, grafike i kolaže koji su mu donijeli mnogobrojne nagrade, međunarodni ugled i mjesto u značajnim inozemnim kolekcijama. Takve će se tendencije ponovno javiti u suvremenoj hrvatskoj grafici tek tijekom devedesetih godina 20. stoljeća (Maja S. Franković, Duje Jurić, Robert Šimrak).

Jednako tako, Miroslav Šutej je mnogo prije današnjih umjetnika u svojim zadnjim radovima (ciklus slikocrteža i kolaža *Kaos*, instalacije s Barbie lutkama, šarene reciklirane cigle od plastike i kartona), osjetio kako dolazi vrijeme totalne intelektualne površnosti, vrimemekonzumerističkog društva, vladavine medijski nametnutih standarda lijepog i uspješnog, i na kraju - estradizacije umjetnosti. Iz tog

⁴⁴ Briski Uzelac, Sonja: *Kako nevidljivo učiniti vidljivim ili oblikovanje gledanja i viđenja*, u: *Šutej retrospektiva*, katalog izložbe, MSU, Zagreb, 2013; str. 60

postmodernističkog apatičnog obrasca u kojemu su sve vrijednosti izjednačene, možda nas može spasiti jedino humor, odnosno, autohumor i autoironija. Te linije tumačenja možemo osjetiti u zadnjim radovima Miroslava Šuteja, jednako kao što je tijekom cijelog svojeg opusa zastupao premisu po kojoj umjetničko djelo mora u sebi imati ludičku komponentu: „Razigranost kao element *otvorenog umjetničkog djela* ovdje se nudi kao recepcijski obrazac“.⁴⁵ Umjetnost u tom kontekstu ne smije na bilo koji način docirati, pružati usko definiranu sliku svijeta ili srljati u ideologiju, jednako kao što ne smije automatski zazirati od prihvaćanja nekih tehnoloških inovacija i znanstvenih paradigmi. Da je danas još uvijek fizički prisutan na našoj likovnoj sceni, Miroslav Šutej bi zasigurno osjetio i kreativno reagirao na recentne teorije o višedimenzionalnom prostoru ili teoriju strunâ, jer su njegovi radovi iz različitih ciklusa i desetljeća u kontinuitetu pokazivali slojevit, kompleksnu percepciju stvarnosti koja ga okružuje.

⁴⁵GüntherHoller-Schuster, Neka vrsta pop-arta / Razmišljanja uz ambijent *Kiša* Miroslava Šuteja, u: Miroslav Šutej – retrospektiva, katalog izložbe, MSU, Zagreb, 2013; 46

7. Biografija

Miroslav Šutej (Duga Resa, 29.04.1936. - Krapinske Toplice, 13.05.2005.)

Miroslav Šutej rođen je 29.04.1936. godine u Dugoj Resi. Završio je Školu primijenjene umjetnosti, a 1961.god. diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu u klasi profesora Marijana Detonija. Od 1961. do 1963. bio je suradnik majstorske radionice Krste Hegedušića, a od 1964. do 1965. boravi u Parizu kao stipendist francuske vlade. Samostalno izlaže od 1962.god. Godine 1963. sudjeluje na Biennalu mladih u Parizu i tu dobiva Grand Prix za slikarstvo. Tim nastupom je privukao veliku pažnju međunarodne publike. Priredio je više od 150 samostalnih izložaba. Sudjeluje na više od 900 izložaba u zemlji i inozemstvu i na brojnim međunarodnim izložbama u svijetu poput: The Responsive Eye, Museum of Modern Art New York, 1965.; Biennala u Veneciji i Sao Paulu. Za svoj rad primio je 60-ak nagrada.

Dvanaest godina živio je i stvarao u Kutini (1966.-1978.) To je njegovo osobito plodno razdoblje (za to vrijeme dobio je 40 nagrada). 1968.bio je hrvatski predstavnik na Venecijanskom bijenalu. Početkom 70-ih napravio je Kviska, popularni TV lik. 1991.-1992. oblikuje grb i zastavu Republike Hrvatske i novčanicu (kunu). Od 1978. do 2005. godine bio je profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. 1997.godine postao je redoviti član HAZU. 2004. i 2005.godine intenzivno je radio na dvjema izložbama: "Prekrivene oči" u Umjetničkom paviljonu i "Ikono-mašta" u Gliptoteci HAZU koju, nažalost, nije doživio. Umro je naglo, u očekivanju operacije srca, 13.05.2005.god. u Krapinskim toplicama.

8. Popis analiziranih radova:

- Slika1. "Kaos", crtež-kolaž ispod stakla, 1992.,160 x 100, privatna kolekcija
- Slika2. "Aura u okviru", olovka/papir, 1987., 160 x 157, privatna kolekcija
- Slika3. "Mladenka iz Markuševca", kolaž, 1982., 135 x 75, privatna kolekcija
- Slika4. "Cvijet", drvo, 1968., 50 x 60 x 30, privatna kolekcija
- Slika5. "Oko", reljef u boji/drvo, 1968., 69,5 x 123 x 20 , privatna kolekcija
- Slika 6. "Žuto-smeđi objekt", reljef u drvu,1968., 74 x 34x16, privatna kolekcija
- Slika7. "Slika s izložbe", kombinirana tehnika, 1984.,180 x 160, privatna kolekcija
- Slika8. "Bum-bum/68",bojano drvo, 1968.,200 x 113 x 112,5, vlasništvo MSU-a Zagreb
- Slika9. "Bez naziva",kombinirana tehnika/platno, 1961.,100 x 100, vlasništvo MSU-a Zagreb
- Slika10. "Lom svjetlosti slikan 180 sati", slika na platnu, 1963.,210x235, vlasništvo MSU-a Zagreb
- Slika11. " Bez naziva" (serija Ultra AB), sitotisak na papiru, 1966.,69.6 x 49.8, vlasništvo MSU-a Zagreb
- Slika12. " Crtež s crnom kockom", sitotisak / papir, metal, 1970.,80 x 96, vlasništvo MSU-a Zagreb
- Slika13. " Slika s izložbe", kombinirana tehnika, 1985.,150 x 100, privatna kolekcija
- Slika14. " Mobilni crtež", olovka na papiru/ispod stakla, 1973., 62 x 60, privatna kolekcija
- Slika15. " KT29-IV", objekt, kombinirana tehnika/drvo, 1966., 122 x 110 x 9.3 , vlasništvo MSU-a Zagreb
- Slika16. "Bez naziva/ serija" KT", Slika-objekt (Skulpto-slika), kombinirana tehnika/drvo, 1966., 122 x 101 x 30, privatna kolekcija

9. Literatura:

- Denegri, Ješa. *Prilozi za drugu liniju: kronika jednog kritičarskog zalaganja*, Zagreb:Hortezky, 2003.,
- Denegri, Ješa. *Exat 51 i Nove tendencije: umjetnost konstruktivnog pristupa*, Zagreb: Horetzky, 2000.,
- Denegri, Ješa. *Exat 51 i Nove tendencije: umjetnost konstruktivnog pristupa*, Zagreb: Antibarbarus, 2007.,
- Denegri, Ješa. *Zagrebačka škola serigrafije*, Život umjetnosti, Zagreb, br. 14,
- Denegri, Ješa: *Istraživačka volja Miroslava Šuteja*, Izraz, Sarajevo, IX/1965., br. 5,
- Denegri, J., Košćević, Ž., *Biblioteka nova: monografija 3; Exat 51*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreb, 1979.,
- Donat, Branimir; Zidić, Igor. *Antologija hrvatske fantastične proze i slikarstva*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975.,
- Horvat Pintarić, Vera: *Ikonika i optika Miroslava Šuteja*.Umetnost, Beograd, 1965., br.2, 4.-7. 1965.,
- Horvat Pintarić, Vera. *Kritike i eseji (izbor)*. Zagreb:Gliptoteka HAZU, 2012.,
- Katalog izložbe *Šutej retrospektiva*. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 2013.,
- Maković, Zvonko. *Miroslav Šutej, retrospektiva grafike*, Kabinet grafike HAZU, Zagreb, 1996.,
- Maković, Zvonko; Maroević, Tonko: *Snaga šutnje (TheStrengthofSilence)*, Miroslav Šutej: Prekrivene oči, Katalog, Zagreb: 2004.,
- Maković, Z. *Šutej crteži*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1981.,
- Maroević, Tonko. *Miroslav Šutej- ciklus crteža iz obiteljskog dvorišta*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti,Kabinet grafike, Fundacija Šutej, 2009.,
- Maroević, Tonko. *Zaigrani krotitelj kaosa*, Vjesnik, Zagreb, 16.05.2005., str. 54.,
- *Od Klovića i Rembrandta do Warhola i Picelja*, katalog izložbe povodom 90. obljetnice Grafičke zbirke nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, NSK, Zagreb, 2009.,
- Smrekar, Andrej. *Miroslav Šutej: Ikono/mašta-crteži, grafike, slike i objekti 1962.-1972*. Zagreb: Skaner studio, 2005.,

▪ Šutej, Miroslav. *Image – ination: drawings, prints, paintings and objects: 1962. -72.*, Skaner studio, Zagreb, 2005.,

▪ Ostali izvori (internet)

https://sh.wikipedia.org/wiki/Op_art

<https://www.msu.hr/?/hr/19869/108356/0/1>

<https://www.wikiart.org/en/victor-vasarely/zebra-1937>

<https://www.tate.org.uk/art/artists/jesus-rafael-soto-1966>